



Moord en brand op het platteland. Het Rampjaar in beeld

Door Anne Doedens



©Anne Doedens/onlinemuseumdebilt

Ooggetuigen van het Rampjaar. De dorpen van De Bilt in 1672-1674



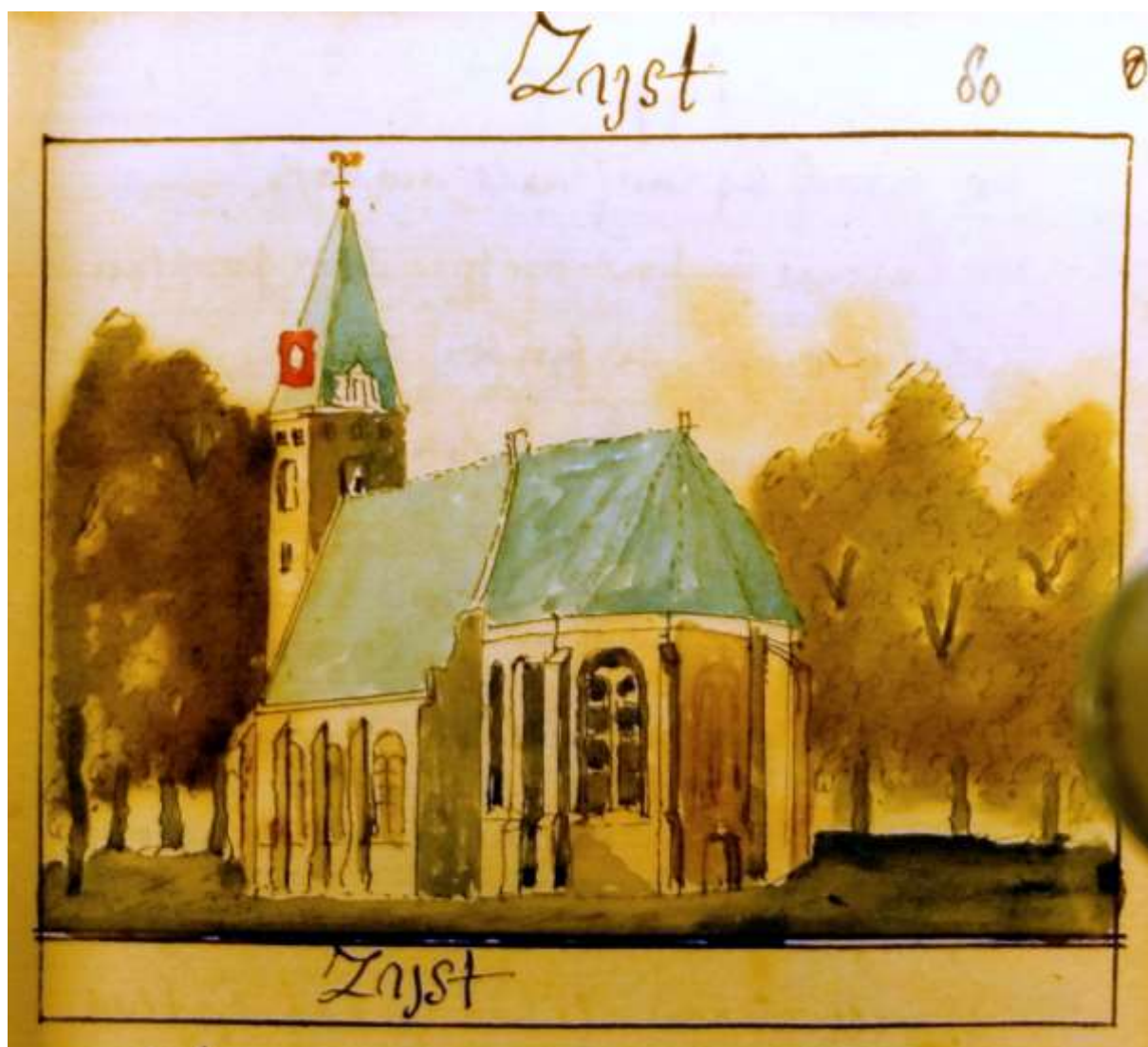
Het landschap ten noorden van Utrecht. Slot Zuylen. Foto: Anne Doedens

Afbeeldingen voorblad:

1. Bovenaan: Romeyn de Hooghe, prent met de verwoestingen aangericht door de Fransen. Utrechts Archief, toegang 1010 (Huis Hardenbroek, nr. 4410).
2.)Onderaan: Lodewijk XIV trekt bij Lobith Nederland binnen, Adam Frans van der Meulen, 1672 - 1690 (Rijksmuseum Amsterdam)

Inhoudsopgave

Een Bilts regent buigt zich voor de Zonnekoning	5
Franse troepen overspoelen De Bilt	6
Het platteland uitgeperst	7
Het Vechtgebied als front: Breukelen en Westbroek	15
Kastelen aan de Vecht in vuur en vlam, maar Zuilen niet ...	19
Voorpublicatie: Moordbranders in de Republiek©	21
Kaarten	41
Notenapparaat	43



Afbeelding van de kerk van Zeist in Schoemakers manuscript over 1672. Vanuit Zeist reisde Lodewijk XIV door De Bilt; vanuit Maartensdijk reisde Johannes Gerobulus naar Zeist.

Ooggetuigen in het Rampjaar. De dorpen van De Bilt in 1672-1674

door Anne Doedens

Na jaren van samenzwering met andere vorsten, in april 1672, nam Lodewijk XIV de wapens op tegen de Republiek. In juni 1672 trokken de Fransen met 100.000 man de Rijn bij Lobith over en vielen de kern van de Republiek binnen. Aan de oostzijde van de jonge staat namen de bisschoppen van Munster en Keulen delen van Gelderland, Overijssel en het Noorden voor hun rekening. Van de zee kant dreigde een landing door een Frans-Engelse vloot. De verdediging van de Republiek leek als een kaartenhuis in elkaar te zakken.



Lodewijk XIV na de val van Maastricht, 1673. Pierre Mignard. Galeria Sabauda, Turijn

Al snel waren de Fransen in het Sticht Utrecht. Het laffe gedrag van de Utrechtse stadsbestuurders leidde tot het vertrek van Willem III en zijn troepen. Op de 7^e juni 1672 had het stadsbestuur van de jonge legeraanvoerder te horen gekregen, dat in verband met de maximale veiligheid van de stad, de voorsteden moesten worden afgebroken en in brand gestoken. De Utrechters konden dat niet opbrengen. Ook de Staten van het gewest muntten uit in lafheid. Zij besloten aan de Staatse troepen te verzoeken, 'om alle confusie te voorkomen' niet dichterbij te komen dan ongeveer één uur van Utrecht. Op 14 of 15 juni 1672 werden twee bodes naar het Franse leger gestuurd, een 'door de cley', de ander 'langs den bergh off santwegh' het Franse leger tegemoet, dat zich bij Amerongen zou ophouden. Alle prinselijke troepen die zij tegenkwamen moesten zij een acte met de inhoud van het statenbesluit laten zien. De eerste bode ontmoette wat prinselijke troepen vóór Vechten, de meeste in de buurt van de Dwarsdijk, een buurtschap bij Wijk bij Duurstede. In den schemeravond te Wijk bij Duurstede gekomen, overnachtte hij daar en keerde den volgenden dag terug. De andere bode moest over de Bilt en Zeist rijden en speciaal aan de oversten Aquila en Golsteijn de acte tonen.ⁱ De Maartensdijkse militair Aquila komen we hierna nog tegen. In ieder geval kreeg prins Willem van de Staten-Generaal opdracht om het leger uit het gewest Utrecht naar Holland terug te trekken.

Franse troepen konden ongehinderd worden gelegerd in en om Zeist. De koning streek uiteindelijk neer in de buitenplaats *Veelzigt* (waar men nu het Zeister politiebureau aantreft).

In de ochtend van 13 juni reden 4.000 Franse cavaleristen over de Steenstraat tot voor de Wittevrouwenpoort en werd de overgave van de stad geëist. Niet gehinderd door moed, besloot de stad zich daarop snel over te geven aan *Lodewijk*. De overdracht van de sleutels vond plaats op het Utrechtse stadhuis, niet aan de koning in Zeist zoals een prent suggereert, maar aan zijn commandant Rochefort.

Een Bilts regent buigt zich voor de Zonnekoning

Van Zeist uit stroomde een massa vooraanstaande Franse edelen en militairen de Domstad in. Hun aanvoerders werden meer dan vriendelijk ontvangen. Het Utrechtse vroedschapslid Carel Martens noteerde bijvoorbeeld op 22 juni over zo'n warm onthaal: '*Ten twaelf uren hebbe sien eeten in het huys van den heer Gerobelus, den cardinael de Boullon [Bouillon], gekleet sijnde in sijn cardinaels clederen en duc d'Overgne [Auvergne].*'ⁱⁱ Dat was niet de eerste keer, de dag daarvoor had Martens al waargenomen,

'dat den Cardinael de Boillon [Bouillon] met sijne broeders den hartooch de Boillon en Conte d'Overnge [Auvergne], die in sijn cardinaels habidt gesien hebbe eeten int huys van de heer Gerobulus.'ⁱⁱⁱ

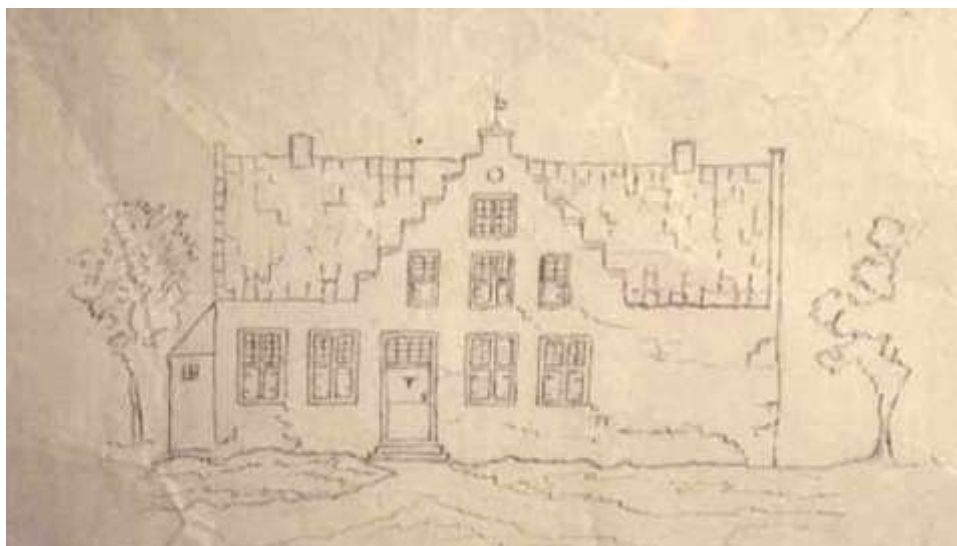
Bij de datum 25 juni noteert Martens:

'[We] hebben de heer Gerobulus ende jck [Martensd] aen den Hartooch van Boillon , die in het huys vande muntmr Gerobulus gelogiert was , met kennisse van de Heeren vande stadt , vier schoone swanen heb(ben)], daer ons daechs te vooren om gevraecht hadde, vereert, van welcke swanen den Hartooch groote staedt maecte en liet in teene manden na Parijs brengen'.^{iv}

Een dag eerder het Gerobulus zich vergaapt aan de komst van de Franse koning, Martensd schrijft:

'De heer Gerobulus ende jck hadden ons met mijn bolderwagen geposteert aende Gildtpoort, over mits het groot gevolch van den Koninck daer achter malckanderen mosten fileren[in de rij volgen], ende quam de Koninck met duc d'Orleans bijde met gedeckten hoofde en alle de andere grooten met ongedeckten hoofden. De koninck sach seer straff van wesen [arrogant], en was seer verandert door zijn hoochmoedt, want hem voor desen met de ambassadeurs anno 1661 en 1662 wel vijftichmael tot Parijs gesien hadde. Duc de la Feuillade reedt effen voor den Koninck, overal ordres op stellende. Men seyt , dat de koninck inde stadt Utrecht komende seer altereerde [schrok], doen [hij] verstondt dat de geheele oude Graft met kelders verwulft [rustend op de gewelven daarvan] was, tgeene oock oorsaek gaff dat de Koninck soo schielijck uyt de stadt, sonder deselve qualijck half besien te hebben, keerde'.^v

Wie was deze voor de Fransen buigende gastheer Gerobulus? Het was de Utrechtse notabele Johannes Gerobulus (omstreeks 1605-1679). Dat valt op te maken uit het dagboek van een ander lid van de Utrechtse élite, Everard Booth, een zoon van Cornelis Booth, burgemeester van Utrecht. Deze was 'Raad-Ordinaris in den Hove Provinciaal van Utrecht en Oud-Raad ter Admiraliteyt'.^{vi}



Eyckenstein in de 17^e eeuw. Coll. Eyckenstein, Maartensdijk

De door Martens en Booth genoemde Johannes Gerobulus was vanaf 1651 eigenaar van de hofstede Eijckenstein in Maartensdijk en tussen 1642 en 1662 muntmeester van het gewest Utrecht. Er was nog een andere Gerobulus in de stad actief, het Utrechtse vroedschapslid Samuel Gerobulus (overleden in 1686). Hij was in ieder geval een familielid, zoon of neef van Johannes. Het landgoed Eijckensteijn bleef tot 1721 in

handen van de familie Gerobulus. Opvallend is dat Everard Booth toen hij zijn dagboek schreef, getrouwd was met een Gerobulus, Cornelia, wat illustreert hoe onderling verweven de families van de Utrechtse families waren.

Het was in ieder geval niet Samuel maar muntmeester Johannes Gerobulus die op 24 juni 1672 de Bilt Steenstraat over reed naar Zeist, naar het legerkamp van Lodewijk XIV. Martens schreef, dat hij in het gezelschap van hemzelf en twee van zijn broers, het vroedschapslid Jacob en David, bij de hertog van Bouillon ging eten,

'die ons een pagie mede gaf om nae het leger te gaen, dat [we] 's middachs ten 3 uren deden, en sagen het leger door en door, dat seer gereguleert leyde [goed geordend de tenten had opgeslagen]. Sagen daer mede den koninck met Duc d'Orleans te peert , met alle de groten, hartogen en princen van het hof, dat een seer groten trijn [stoet] gaf. De koninck logeerde te Zijst [in Veelzigt] [...] [Ik] hebbe daer in sijn slaepcamer geweest, daer een ledicant stont met een root damast behangsel. Achter het huys stonden des konincx tenten, die seer groot waren, alsmede de tent, daer de mis in gedaen wort. [...] [We gingen van daer [...] [naar de]hofstede [van mijn broer Jacobus], daer logeerde de Prins van Salay, die ons regaleerden met [trakteerde op] een glas wijn en een schotel confituren.'^{vii}



De Wittevrouwenpoort in Schoemakers manuscript over 1672

Franse troepen overspoelen De Bilt

Op 24 juni komt Lodewijk XIV voor de stad. Booth noteerde: *'s Nanoens is den coninck van Frankrijk met monsieur [de kroonprins] ende seer veel groten alhier voor de Wittevrouwenpoort gekomen , sittende te paerde. [...] en vertrock soo wederom ten 7 uren nae Zijst toe'*.^{viii}

Carel Martens beschrijft hetzelfde en verhaalt hoe Lodewijk XIV weer via de Wittevrouwenpoort met zijn grote gezelschap naar de Steenstraat reed, de stad uit, naar Zeist. Intussen bleven de attenties van muntmeester Gerobulus c.s. onverminderd doorgaan:

Den 25en [juni] is [mijn broer] Jacob [...] met de heer Gerobelus gaen vereeren aen [een geschenk te brengen naar] den hartoch van Boullion, [te weten] vier schoone swanen, daer daechs to voren van gesproken had en [waar hij] grooten sin in hadde.'^{ix}

De dorpingen van De Bilt zullen met open mond de pracht en praal van de heen en weer trekkende stoet van de zonnekoning hebben aanschouwd. In het *Kort Verhaal van de nare en zeer beklagelyke toestand der provincie en Stad van Utrecht* leest men:

'Den gansche dag grimmelde [krioelde het] van Franse ruyters, soldaten, oversten, heeren en edellieden, pages en lakeyen, posten, knechts, boeren en jongens Vele heeren en burgers van Utrecht reden en wandelden dagelyks mede na 't leger, omdat en den Koning te zien. Zy huurden speelwagens, of voeren met hare eigene karossen, kalessen [caleches] en koetzen daar na toe, met vrouwen, ja dochters en kinderen, want het was er zoo op de weg als in t leger veilig genoeg, behalven dat er eenige gauwdieven onder liepen, die met behendigheid in t gedrang de luyden haar beursen, geld, horologies, ja degens uyt de draagbanden winsten te ontfutzelzen, maar openbaar gewelt wierdt niet aangedaan.'^x

Het platteland uitgeperst

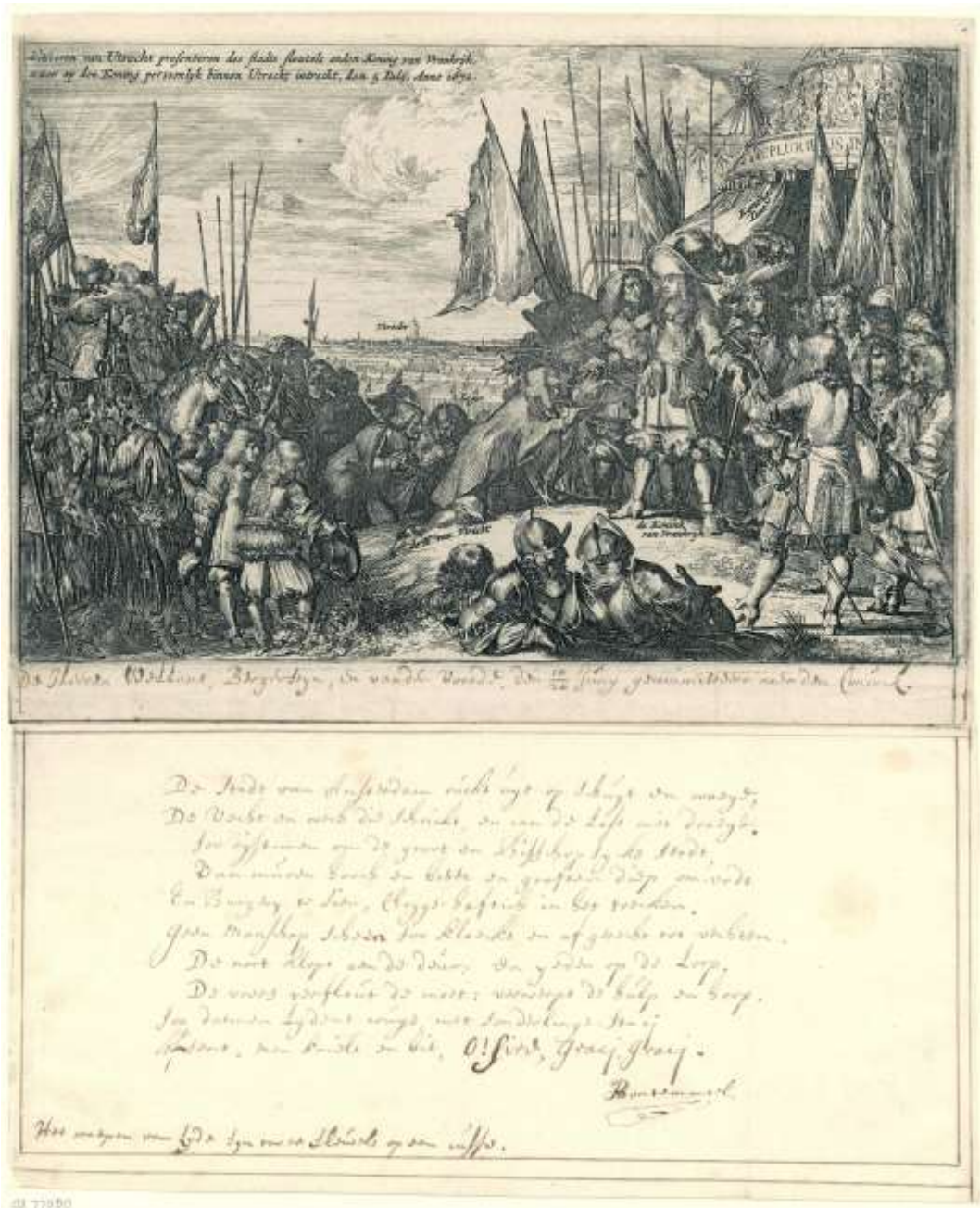
Inmiddels proefden anderen ten plattelanden de wrange vruchten van de bezetting, duizenden militairen verbleven op of trokken de Biltse dreven. Martens schrijft bijvoorbeeld op 22 juli 1672: *'[toen] is hier wederom gecomen tusschen de twee en drie dusent Franssen, bestaende in het regiment van le comte de S[c]eau[x] ende gedetacheerde volkeren, ende zijn gecampeert tusschen de Bilt en de stadt.'*^{xi} Het is zeer waarschijnlijk dat door de Franse aanwezigheid in het gebied aan de Steenstraat, Biltse woningen zijn gesloopt. Een halve eeuw later nog, op 21 maart 1721, getuigde de zeventigjarige Lysbet Hendriks van Nes, dat ze haar hele leven in De Bilt had gewoond en zich nog goed herinnerde dat

'langs off ontrent de Steenstraat tot aan het dorp off kerk hebben gestaan vier huizen, als een van de heer Ram aan de noordzyde van de Steenstraat, schuyns over Vredendaals Brug; een van de heer Helmig tegenover Jacob Aarts van Driebergen; een van de heer van Heeswyk aande zuydzyde, bij het stene bruggetje. Dat de voors[eyde] drie huizen door den oorlog van de jaren 1672 en 1673 geheel zijn gebroken en weg geraakt.'^{xii}

De Franssen waren nog niet gearriveerd of het lijdten van de boerenbevolking in de dorpen rond de Domstad begon. Men leest in het *Kort Verhaal*:

'Het gantsche Sticht Utrecht wierd voort door dit Frans volk bedorven. Het koren nu gereet om te maayen, is door de paarden die daar in wierden gedreven, vertreden, en 't geen de boeren nog

in de schuuren konden brengen, wierd haar niet alleen ontnomen, maar zy [werden] gedwongen, het zelve of te dorssen en zonder te betalen namen het de Fransen mede in zakken op hare paarden en verkochten [verkochten] het binnen de steden.



De sleutels van de stad Utrecht worden aan Lodewijk XIV aangeboden. Prent van Romeyn de Hooghe, Rijksmuseum Amsterdam.

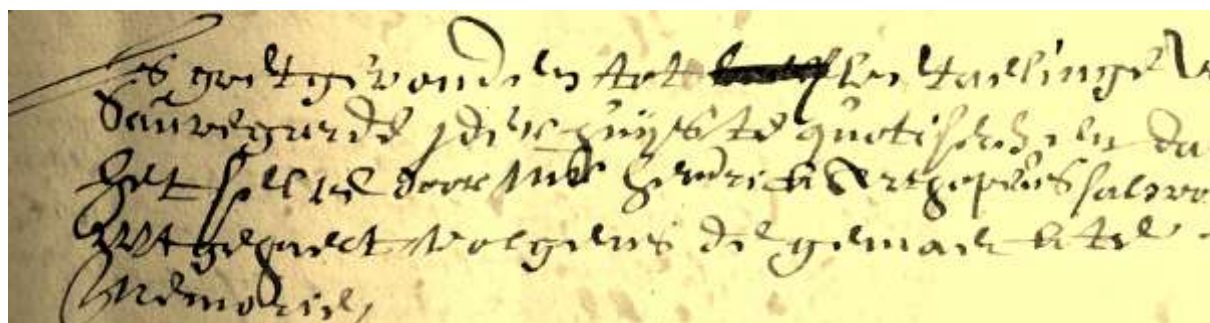
Zomtyts wierden ook wel eenige roofvogels door de boeren ter neder geschoten. Tegen dit kopen, als ook van het vee en anders is wel een placcaat [hier: verbod] uitgekomen, dog 't heeft weinig geholpen, paarden, ossen, koeien, verkens, schapen, hoenders, en al wat diergelijke meer te bekomen was, wierd al na het Konings leger of na de stad Utrecht gevoert, zoo dat de weg van de Wittevrouwenpoort af, de Steenstraat langs, na De Bilt, en van daar na Zeyst, daar 's Konings leger lag.

Al snel moesten de bewoners van het platteland gaan betalen aan de Fransen. Zo werd op 12 juli 1672 door het bestuur van het gerecht Oostveen – lees Maartensdijk – besloten om de opgelegde belasting voor het onderhoud van de Franse troepen door 'ider huys' te laten dragen.^{xiii} Er moest door Maartensdijk een bedrag van 1.440 gulden worden opgebracht, berichtten de Staten van Utrecht op 31 december 1672.^{xiv}



Wreedheden in een boerenhoeve, 1672, anoniem, naar Romeyn de Hooghe, 1673 – 1674. Rijksmuseum Amsterdam

Eind augustus 1672 werd aan de boeren van de dorpen om Utrecht dwangarbeid opgelegd, onder meer om te gaan werken aan de versterkingen en loopgraven bij de Wittevrouwenpoort, aan de Biltse kant van de stad.^{xv} Op een kaart in het Utrechts Archief uit 1695 zijn ze te zien.^{xvi}



Schatting voor Oostveen, Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen

De klachten van de Utrechtse Staten hielpen niets. In het *Kort Verhaal* wordt verteld:

'[Men moest] *schattingen opbrengen, en daar by met goede oogen aanzien, dat haare geheele provincie ten gronde toe geruïneert wierdt. Hoort eens de Utrechtze Ingezetenen in den klaagbrief hier over kernen: "Alles word hier ten plattenlande bedorven, de meeste beesten, zelfs de melkkoeyen die mager zyn, heeft men geslagt en onnuttelyk vernielt. De Franschen verkopen een geheel vierendeel vleesch [kwart koe] voor twee schellingen. Men kan nauwelyks uitspreken, in hoeveel huizen, dat zy alle het hout hebben uitgebroken en verbrandt. Het koorn is zoo jammerlyk vernielt en van de paarden vertreden en zulke schoone tarwe zoo onnuttelyk verquist [verkwist] dat het erbarmelyk om te zien is. Met het hooy, dat de lieden meenden te behouden, word nu dagelyks op gelyke manier gehandelt en dewyl dat dicht aan de stad en twee uren van hier rontom alles weg en verdaan is, zoo ryden zy nu na de verre gelegene plaatsen, daar de lieden nog wat gerst en tarwe ingeooogst hebben en dwingen daar de boeren, dat zy 't voor haar moeten afdorssen en 't welk zy dan met zakken op haar paarden nemen en in de stad te koop brengen, of aan hun paarden tot voeder geven, in plaats dat zy haver behoorden te kopen".*'^{xvii}

Op 28 september waren dorpen in de buurt van Maartensdijk en Westbroek aan de beurt. Men leest in het *Kort Verhaal*:

'*Loosdrecht, Hilversum en Immenes [Eemnes] drie zeer schoone dorpen, kregen op den 28 september 1672 een groot vliegent leger der Franschen op den hals, dewelke met haar intrede een begin maakten van een afgrijzelyk treurspel. Want hoewel die van Loosdrecht door een Fransche sauvegarde [bezetting] was verzekert [bezet, beschermd] [en] zekere perzoonen met het contributiegeld, daar op zy gestelt waren [dat ze moesten betalen], gedeputeert hadden [afgevaardigd hadden] aan den Hertog van Luxemburg, die dit vliegend Leger in perzoon commandeerde, en die haar gedeputeerden geswooren hadde, dat haar dorp geen leet zonde wedervaren, soo voltrokken de Fransche 's volgenden daags 't zelve treurspel aan alle de drie voornoemde dorpen, in presentie van den Hertog, met de actien die een Barbaar zoude kunnen bedenken. Want het daar niet genoeg was, dar de inwoonders haar, na allen vermogen, tracteerden, maar zy plonderden de huizen van allen voorraadt, en de stallen mitsgaders het velt van alle beestiaal, 't welk toeging met zulken vewoetheit, dat zy al 't geene zy niet konden mede slepen vernielden, en veel beestiaal onthalsden en in 't water wierpen.'*

Alle deze gruwelen quamen nog geensints in comparatie by de groote tyrannie, die deze monsters van menschen pleegden aan de lichamen dezer miserable ingezetenen, nadien deze tyrannique Franschen nog jonkheit nog ouderdom, nog siekte nog dood, nog 't geene dat heilig was, ontzagen. Want zy beroofden de kraamkindertjes van hare luyeren, de stokoude en jonge vrouwen zoo wel als mannen, van haar nootzakelyke kleedinge, tot het hembt inclus; de sieke en kraamvrouwen van hare bedden en dekzels; de doden van haar doodsgewaad, en de roomze kerken van al hare ornamenten en sacrificien, behalven het gruwelyk schenden van het vrouwvolk, dat d' eerbaarheid betaamt te swygen.'^{xviii}

Ladingen voer en leeftocht voor Franse paarden en hun berijders werden ook uit Maartensdijk en Westbroek aangevoerd. We lezen in 't *Vervolg op 't Verwert Europa* uitdrukkelijk: '*In de maand September plunderde d' Utrechtsche bezetting veele omleggende*

dorpen, waar onder meenigte die onder haar eigen gebied behoorden als Westbroek, Tienhoven, Martensdyk en andere'.^{xix}

Op 25 oktober werd gemeld '[dat] alle wagens van Martensdijck ende van Groenekan geprest [gevorderd waren voor voedseltransport]. Deselve [wagens] hebben haer [de Fransen] voor drie dagen met provisie voorsien'.^{xx}



Detail van een kaart van de omgeving van Utrecht uit 1696, met buiten de marge een tekening van de door de Fransen in 1672 opgeworpen schans

Ook Westbroek moest leveren, en de Westbroekse boeren werden onder druk gezet om voedsel te leveren. Op 21 oktober 1672 er waren de Fransen in het dorp met een grote groep cavaleristen en infanteristen druk bezig:

'[Nu] is de gansche ruyterye dragonders ende jongens van de officiers [vanuit Utrecht], te voet ende te paerd besig te voerageren [fourage ophalen] tot Westbroek. Hoe sij daer nu huys gehouden hebben, sal men vernemen, althans melkimmers ende andre dingen meer brogten sij tegen den avond [uit Westbroek] binnen, teffens met de voerage.'^{xxi}



Westbroek in het manuscript van Schoemaker over 1672

Het resultaat van de Franse afpersing mocht er zijn. Booth noteerde op 2 november 1672 in zijn dagboek:

'De Fransche hebben ' t sedert twee dagen het hoy beginnen te halen uyt Tienhoven , sij maken staet aldaer wel te sullen bekomen over de 5.000 voeder [een voer of voeder is een karrevracht] uyt Westbroek hebben sij gehaelt 3.000 voeder. Sij leggen dit hoy in de Nicolai[kerk], Duytsche huys ende Bagijnekerken' .^{xxii}

Men moest paardenvoer leveren, goed - of kwaadschiks -leveren. Wie niet akkoord ging met het door de Fransen geboden geld, raakte zijn hooi kwijt zonder een cent terug te zien. De gedwongen leveranties van hooi verhinderden niet, dat daarbij ook nog eens onderlinge haat en nijd de kop opstak. Everard Booth had zich kennelijk goed laten informeren door de Westbroekse predikant Domburg, toen hij op 24 oktober 1672 schreef:

'Het hoy van Westbroek is desen dag door een groote mennigte gepreste boerenwagens van alle dorpen [...] hier in begost gebraght te werden. Enige officiren waren enige dagen te voren tot Westbroek geweest, om het hoy van de boeren te kopen ende hadden haer al 2 rijxdalers voor bet voeder is geboden, ook gewaerschout sij souden dit geld aennemen, want anders daerom niets daervoor souden hebben. Ds. Domburg ried haer hetselve seer aen, doch te vergeefs. Onder dese Westbroeksche boeren sijn veele, ja de meeste part van sulken vuylen humeur, dat als imand van haer een voeder hoy ontstolen is, dien boer niet rusten sal of sijn buurluyden hebben deseloe schade mede geleden , al soude hij de Fransche selfs daertoe versoeken.' ^{xxiii}



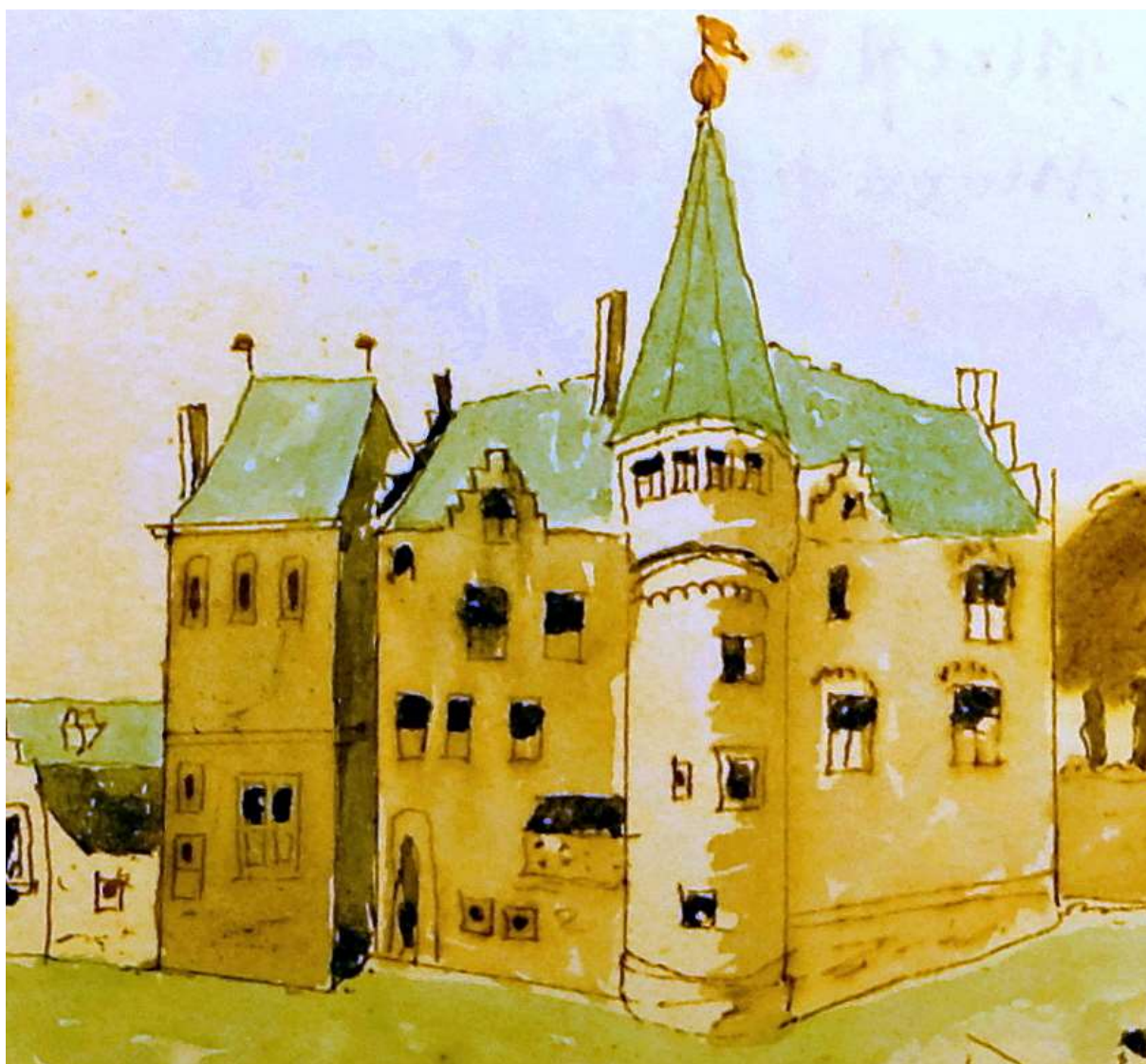
Franse troepen verwoesten een boerendorp: hier Nigtevecht. Rijksmuseum Amsterdam

De Westbroekse boeren zouden echter, zo meende Booth, ook veel voordeel van de Franse troepen hebben gehad:

Ook hadden de boeren bij haerselven voorgenomen, niet een stuyver dit jaer van haer pacht te betalen. Sy seyden hetselve opentlijk tegen den predikant, niettegenstaende sij niet alleen geen de minste schade van de Fransche hadden geleden, maer dat ook bewesen kost worden, dat sij daerbij hadden geprofiteert, door het so veel duerder verkopen van haer suyvel ende karnemelk.'

Intussen was de oorlog alom in de omgeving en in de Biltse dorpen zelf zicht- en voelbaar. Op 15 oktober 1672 berichtte de *Opregte Haerlemsche Courant* over honderd man troepen van Willem III, die via de Vecht het huis Gunterstein stormenderhand wilden veroveren. De Fransen schrokken daar zo van dat ze de grootste bomen bij de hofstede daar omhakten om de Vecht mee te blokkeren.

Op 21 december 1672 schrijft Booth: *'Ontrent 500 a 600 paerden [cavaleristen] sijn desen voormiddag van Harmelen gekomen ende hier [Utrecht] doorgemarcheert naar de dorpen van de Meertensdijk ende Westbroek. De ruyters waren tot over d' ooren beslijkt.'*^{xxiv}



De nabijheid van de Domstad leidde waarschijnlijk tot meer militaire aanwezigheid nog dan in verder weg liggende dorpen het geval was. Eind januari of begin februari 1673 kwam de belangrijkste bevelhebber van Lodewijk XIV naar Westbroek, maarschalk Luxembourg, een gevolg van een vals alarm over de komst van Staatse troepen, soldaten van prins Willem III. In *de Dagelijksche aantekeningen* luidt het op 2 februari:

Den hartog van Luxemborgh is met de ruyterye tegen den avond de [Utrechtse] Weerdpoort uytgereden [in het noorden van de stad] [...]. Men heeft namaels verstaen dat het was omdat tot Westbroek de klok luyde, dat men meynde om het princenvolk [troepen van stadhouder Willem III] was [zou gaan], daer ondertusschen imand begraven wierd bij de boeren. Hoc ex [dit althans volgens] Domburgio [de Westbroekse predikant Domburg.]

Op of vlak voor 26 februari 1673 was Maartensdijk aan de beurt. De enige bron hiervoor bestaat uit de waarnemingen van Booth:

'Den Capitein Floris Uyttenbogaert is des avonts omtrent elf uren gekomen met 30 man aen de Meertensdijk op het goed van den Heer Gerobulus, aldaer een jongen die op de wagt stont swaerlijk [ver]wondende, ook op den ordinaris wacht van de boeren sich in het bakhuys onthoudende, aenvallende, waervan [ze er] een dood schoten. [Ze] plonderden voorts het huys ende namen den boer, ook de sauvegarde van de Franschen [Franse bezetting] mede naer het huys t'Abcoude. Uyttenbogaert geeft voor, door dit heldenstuk te willen revengeren de schade [wraak te willen nemen voor de schade] van het afhacken van de bomen op sijn moeders hofsteden aldaer. [Het gerecht] Oostveen [Maartensdijk] sal de sauvegarde moeten lossen [vrijkopen], tot welke kosten sijn, Uyttenbogaerts, moeder voor 3 hofsteden sal moeten gelden [de losprijs van drie hofsteden moet opbrengen]'.

Op 26 april 1673 werd het huis van de al genoemde kolonel Aquila aan de huidige Maartensdijkse Dorpsweg in brand gezet en verwoest.^{xxv} Vreemd was dat niet, want Aquila voerde een regiment van het prinselijke leger aan. In mei 1672 was hij actief bij Zutphen.^{xxvi} Op 11 juni van dat jaar bevond hij zich met de prinselijke troepen, 8.000 man sterk, bij Utrecht, bij de Daalse dijk en moest door de houding van de bestuurders van de Domstad zich met zijn opperbevelhebber prins Willem III naar Holland terugtrekken.^{xxvii}

Onder Maurits van Nassau trok Aquila's infanterieregiment die maand naar Muiden. Een jaar later, op 29 of 20 juni 1673, treffen we zijn regiment aan onder de troepen van Rabenhaupt bij Nieuweschans, dat kort daarop heroverd wordt op de Munstersen.^{xxviii}

Het Vechtgebied als front: Breukelen en Westbroek

Hierna kan men lezen, hoe er bij Westbroek een complete kleine veldslag werd uitgevochten. Dit onder de heerlijkheid Zuilen vallende dorp maakte samen met

Achttienhoven in feite deel uit van de Vechtstreek. In het Regionaal Archief Vecht en Venen bevindt zich een stuk, dat helder illustreert, dat niet alleen de dorpen bij de Oude Hollandse Waterlinie, in het uiterste westen van Utrecht en in Holland, het tafereel waren van grote verwoestingen en strijd. Ook in Utrechts noordwesten, de streek van de Vecht en de Ronde Venen liep vanaf Utrecht, Maarsen en Breukelen een feitelijk front, met aanvallen en troepenbewegingen over en weer. Daar, in het noordwesten van het Sticht werd meer dan één dorp zwaar getroffen door Franse brandstichting, moord en doodslag. De Vecht kon een barrière vormen, waarom beide partijen fel streden. Men deed er van beide zijden alles aan om die die in handen te houden of krijgen. Een mooi voorbeeld van het belang van deze rivier is te vinden in het gemeentearchief van Weesp. Het is een brief van 27 december 1672 laat de staatse commandant Maurits van Nassau vanuit Muiden weten, dat

'den dienst van 't landt vereischt, dat de Vecht tussen Muijden ende Weesp opengehouden wordt. Soo wille Uwe Edelheden gelieven sodanige voorsieninge te doen, dat de geseyde vaert van de Vecht tussen hier en Weesp voorn[oemd] door den ijsbreecker op't spoedigste magh geopent ende open gehouden worden.'^{xxix}

Breukelen

Voor het Vechtdorp Breukelen beschikken we over een lijst met verwoeste en vernielde huizen.^{xxx} Het ging om 46 panden in het dorp zelf. aan de Kerkstraat vijf, aan de Nieuwstraat achttien, aan de Brugstraat zeventien, aan de Damstraat zes. Verder werden er in ook in Otterspoorbroek (vier), Oud Aa (23) Portengen (één) en Breukelerwaard (twee) huizen met de grond gelijk gemaakt. In hetzelfde document wordt ook een aantal beschadigde woningen opgevoerd. Het gaat om 39 huizen zonder straatvermelding, vijftien aan de Nieuwstraat, zeven aan de Damstraat en 29 aan de Achterstraat. De nu niet meer bestaande Nieuwstraat en de Achterstraat lijken het zwaarste geleden te hebben. De waarde van deze beschadigde panden woningen was - als men de lijst goed interpreteert - ruim 28.000 gulden, de geleden schade een kleine 9.000 gulden. Het verlies aan woningen en de aangebrachte schade moeten voor een dorp als Breukelen met hooguit enkele duizenden inwoners gigantisch zijn geweest.

Westbroek

In het tweede deel van het werk van de diplomaat Petrus Valkenier (1638 of 1641-1712), het *Vervolg* op het *Verwert Europa* worden ook de gevolgen van de verwoestende oorlog het dorp Westbroek geschetst. In mei 1673 hielden de Fransen vreselijk huis bij de Vecht en breidden vanaf daar hun rooftochten uit naar het gebied van het huidige Noorderpark. We lezen:

'Bij Breukelen kwamen wel 3.000 Fransen bijeen, welke allerlei krijgs[uit]rustingen, onder 't commando van de graaf Doucam [een hoge Franse officier] met zich mee voerden. Ze trokken langs de weg van St. Maartensdam [Maartensdijk] wel met 80 karren met levensmiddelen en

andere benodigdheden naar Westbroek. Een gedeelte van hun leger werd naar Hilversum [gestuurd] met 8 à 10 stukken geschut, veel wagens en karren met kruit, lont, lood, stormladders, schoppen, spaden, bijlen en soortgelijke benodigdheden om oorlog te voeren, onder 't commando van de [Franse bevelhebbers de] hertog van Luxemburg en de hertog van Enghien. [...].^{xxx}

Booth is ook hier weer degene die zich in tijd en ruimte het dichtst bij de gebeurtenis bevond. Hij schreef:

Des nachts is een parthije van het princenvolk [troepen van Willem III], onder het commando van capitain Molk, gekomen tot Westbroek, om aldaer te overvallen de 50 Franschen tot guarnisoen dienende van over de 400 karpaerden, die aldaer om te grasen waren. Het gevecht duurde ontrent een quartier uurs, het princenvolk is doen weder voortgetrocken, achterlatende een doden venrich [vaandrig] ende een gequetst soldaet, doch sij hebben één kar-paerd bekomen: van de Fransche sijnder gebleven 4 soldaten ende 8 gequest.^{xxxii}



Detail van een kaart van Holland van Nicolaes Visscher (1690/96) met de vermelding van Aquila

Een paar dagen later verscheen het verhaal in de *Opregte Haerlemsche Courant*. In het nummer van 10 juni 1673 kon men een bericht vinden van 9 juni, vanuit Amsterdam verstuurd, over deze kleine veldslag. Daarin werd het getal van 50 gedode Fransen genoemd. De schildwacht zou hebben geslapen toen de troepen van de prins arriveerden.

De cijfers in het *Vervolg van 't Verwerd Europa* verschilden van die in de *Opregte Haerlemsche Courant*. In het dorp zou een eenheid van 90 Fransen gelegen hebben, die bijna allemaal in het stof gebeten zouden hebben en er zouden vijf doden en twee gewonden gevallen zijn aan Staatse zijde. De troepen van de stadhouder zouden volgens het *Vervolg* rijke buit behaald hebben.^{xxxiii} Deze versie van het verhaal is

waarschijnlijk gebaseerd op de *Hollandtze Mercurius* van 1674; de eerste druk van het Vervolg stamt uit 1688, veertien jaar na het verschijnen van het relevante deel van de *Hollandtze Mercurius*.^{xxxiv}

Het bleef onrustig in de regio Noordwest-Utrecht. Op 31 juli 1673 schrijft Booth: *'Is van hier [Utrecht] onder den marquis de Melleray een parthye van ontrent 2000, so te voet als te paerd, uytgegaen, ende gaen leggen achter de Meertensdijk.'*^{xxxv} Op 2 september 1673 luidde het *'[dat de Fransen] weder Meertensdijk plonderden, om voor het princenvolk niet over te laten, hierdoor wert onse gehele provintie in de grond geruineert; God betert!'*

Er was echter licht aan het eind van de titel. In de *Opregte Haerlemsche Courant* van 7 september stond een bericht uit Den Haag, gedateerd 5 september, dat de troepen van de Republiek in Westbroek waren gearriveerd. Hun aanwezigheid was echter niet blijvend. In de *Opregte Haerlemsche Courant* van 10 oktober staat een bericht uit Utrecht afgedrukt van 6 oktober 1673. Het luidt:

'Van hier sijn tusschen de 4 a 5.000 man uytgetrocken, men meent na Aernhem. [...] Tot Breuckelen en Maersen sijn geen Fransche meer, maar sy hebben 't Huys te Suylen met 40 man beset gelaten. Sy hebben tegens de luyden van Zuylen geseght, ingeval sy 's Princen volck vernemen, en haer niet waerschouwen, dat sy alsdan 't gehele dorp in den brant souden steecken.'

Het bleef bij een loos dreigement, want kort daarop waren de Fransen definitief uit de Vechtstreek en ook De Bilt, Maartensdijk en Westbroek verdwenen. Maar voordat het zover was, hadden de Westbroekers in de zomer van 1673 nog een keer de Franse furie over zich heen moeten laten gaan. We lezen in het vervolg op *'t Verwerd Europa* (hertaald):

'Binnen Westbroek hadden ze [de Fransen] wat militairen te voet en te paard gelegerd. Ze begonnen, afgezien van het bier, brood en vlees dat de boeren hen al hadden moeten geven, toen met plunderen. Ze beroofden zelfs de kerk, vernielden het orgel, staken de stoelen en banken in brand, namen de Bijbel en psalmboeken weg, braken de diaconiekamer open en de armenkist, en namen alles wat hen aanstond mee. Ook sloopten ze verscheidene huizen en behandelden ze de inwoners heel slecht. Alles wat op het veld stond, maaiden ze af of lieten ze door hun paarden vertrappen. Daarna begonnen ze met het opwerpen van verscheidene verdedigingswerken en batterijen, waaraan de boeren zelf moesten meewerken, want anders, dreigden de Fransen, zouden ze het hele dorp in brand steken [...].'^{xxxvi}

Waverveen

Jammer genoeg beschikken we niet over een ooggetuige-verslag waarin de verwoestingen die in Westbroek werden aangericht worden beschreven. Dat geldt ook voor het hiervoor genoemde bloedige treffen.

Op nog geen 25 kilometer naar het noordwesten ligt Waverveen, een dorp in een zelfde veen- en ontginningsgebied als Westbroek. De dominee van dat dorp beschreef het bloedbad dat in zijn dorp begin november 1672 daar plaats vond, en waarvan men in

1673 ongetwijfeld kennis droeg in Westbroek, wellicht omdat de Westbroekse predikant Domburgius daarover door zijn Waverveense collega ds. Selijns was geïnformeerd. Selijns aangrijpende verslag vult het hiaat van de afwezigheid van een dergelijke beschrijving voor Westbroek, dat evenzeer door de Franse acties getroffen werd. In het Waverveense kerkenboek kan men lezen:

'de Fransche, door quaedtwillige [lieden die kwaad in de zin hadden] gehaelt en aengeport, zijn ten laesten 400 [man] sterck door Breuckelen gekomen ende hebben te d' Emmerick [Demmerik] en Wilnis comende, sig voor een gedeelte verspreyt na Vinckeven, daer veel vierballen [vuurballen, materiaal om brand mee te stichten] toebereydt zijn, en voor een gedeelte na de Meydrecht, om Waverveen en Botsholl van 't oosten en westen te gelijk aen te doen.

Als een blixem wiert 't alles uytgevoert, en boeren, naer wat tegenstandt, verdreeven uyt haer posten en cortugarde [wachthuizen]. 't Voornaemste was de [...] uytlegger [een wachtschip bij Waverveen] te veroveren, die sig met 17 schoten vol gruys [puin, schroot], en meer dan een gants uur seer wel gequeeten heeft. Maer vastraeckende en allomme door de Fransche omcingelt, die seer fel geschoten, en met granaten geworpen hebben, wiert [dit schip] de vijandt tot een proye overgelaten, niet sonder groot verlies, want 15 der voorschreven uytlegger zijn dootgeschooten, capteyn en luytenant met noch eenige gevangen en d' overige weg geswommen. Hoe 't schreuwen, plonderen en branden begost na dit alles, is met geen penne uyt te drucken.

59 huysen zijn verbrant, doch onse kerck, predicants- en schoolhuys, hoewel 't predicantshuys op verscheyde plaetsen aengestoocken, zijn tot groot geluck blijven staen. Ettelijcke huyslieden zijn dootgeschooten, een vrouw verdroncken, een oft twee gevangen en verscheyden gequest' [Er was sprake van negen doden en acht gewonden, protestanten en katholieken,] Waeruyt gesien wert, tegens 't vermoeden der roomsgesinde, datter bij de Fransche geen meer goedertierenheyt voor haer als voor ons gereformeerde was, en voornamentlijck, omdatter door de brandt meer schade aen haerlieden als aen de onse geschiedt is.'^{xxxvii}

Kastelen aan de Vecht in vuur en vlam, maar Zuilen niet ...

In de jaren 1672 en 1673 gingen behalve een grote hoeveelheid huizen ook aan aantal kastelen aan de Vecht in vuur en vlam op of werden zeer zwaar beschadigd, zoals de kastelen van Maarssen, Kronenburg, Ruwiel en Gunterstein. Verder in de provincie moest onder meer Huis Amerongen het ontgelden. Alleen kasteel Zuilen overleefde merkwaardigerwijs de verwoestingen die de troepen van Lodewijk XIV in het Sticht aanrichtten. Dit is des te opvallender, omdat de Fransen zich niet ontzagen in het dorp Westbroek dat onder het gezag van de heer van Zuilen viel, veel schade aan te richten.

Het antwoord op de vraag: 'waarom Zuilen niet?' is te vinden in het archief van Kasteel Zuilen in het Utrechts Archief, in stukken uit december 1674.^{xxxviii} Op de veertiende van die maand verschenen Hendrik Jacob van Tuijl van Serooskerken en zijn echtgenote Anna Elisabeth van Reede tot Nederhorst, 'heer ende vrouwe van Zuylen, Westbroek etc.' voor Adam van Lockhorst, heer van Schonauwen en commissaris van het Hof van Utrecht. Ze vroegen steun voor herstel van kasteel Zuylen, 26.000 gulden.

In dit bedrag was ook begrepen een groot bedrag om te verhinderen dat Zuilen door de Fransen verwoest zou worden. Men leest:

'dat oock daerenboven [...] [de verzoekers] geduerende de voors[eijde] oorlogh op seer swaere intressen hebben moeten negotieren een merckelijke somme soo tot sustentatie van haer huys als tot redemptie van de france brantschattingen, daermede een groot gedeelte van de voors[eijde] verbonden goederen ende specialijck het huijs ende ridderhofstadt Zuylen geconserveert sijn, dat noch verscheijde boerenhuysen ten plattenlande sijn geruïneert, tot reparatie van dewelcke oock een merckelijke somme sal van noden wesen'.

Het geld werd in de vorm van een hypotheek aan de heer en vrouwe van Zuilen en Westbroek verschaft, maar het lijkt erop dat de boerderijen erger te lijden hadden gehad dan het huis dat door brandschatting aan de ergste verwoesting ontkomen was.

Hoe het zij in de zomer en herfst van 1673 waren de krijgskansen van Lodewijk XIV gekeerd. De nieuwe stadhouder wist in het buitenland steeds meer bondgenoten te winnen. Ook had Lodewijk XIV zijn legers elders in Europa nodig. De Waterlinie was effectief geweest, het leger was steeds beter georganiseerd door Willem III. Blijven in een 'frontiergebied', een oorlogszone zonder uitzicht op resultaat was zinloos. Eind 1673 hadden de laatste Fransen de provincie Utrecht verlaten. De snelle overgave van 1672 zou de Utrechtse bestuurders nog zuur opbreken. Het gewest zou vele jaren onder curatele van Den Haag worden gesteld.



Zuilen in het handschrift van Schoemaker over 1672



Prent over de moord op de gebroeders De Wit. Rijksmuseum Amsterdam



Lodewijk XIV ontoing in juni 1672 de sleutels van de stad Utrecht. (Rijksmuseum Amsterdam).

ONDER EMBARGO

Bijlage 1: voorpublicatie van *Moortbranders*©

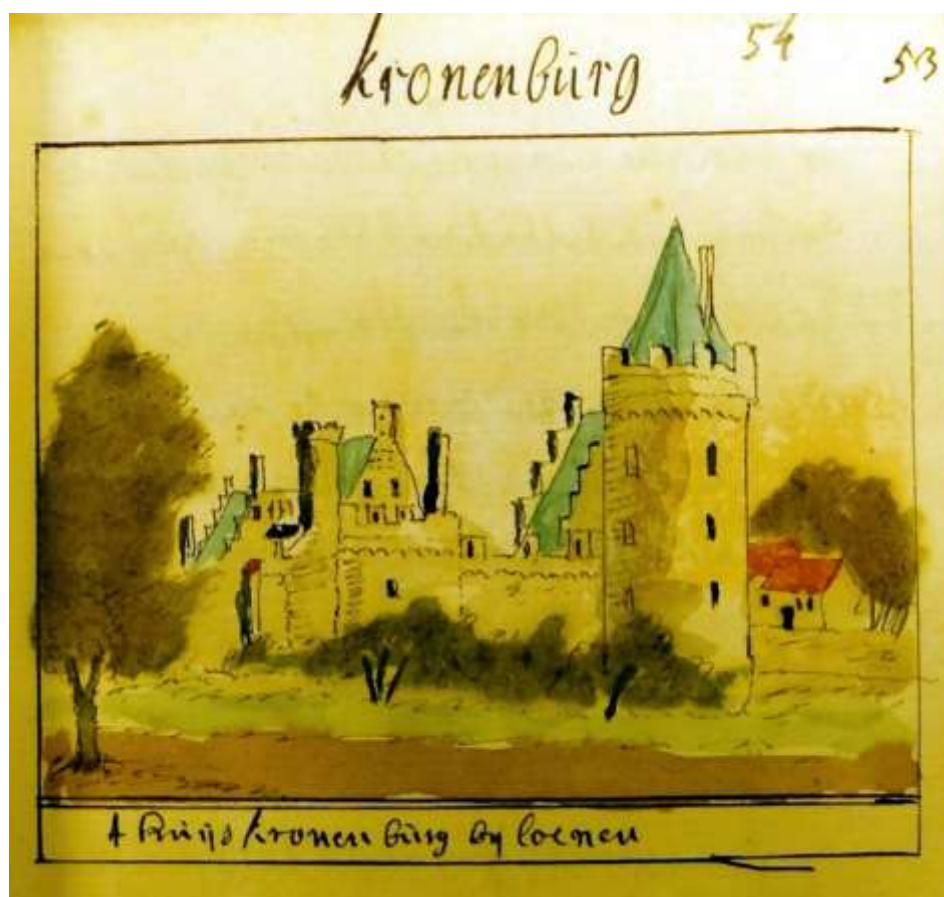
Voorpublicatie uit Anne Doedens en Liek Mulder, *Moortbranders in de Republiek. Het Rampjaar in de ogen van Andries Schoemaker, juni 1672-november 1673.*©Anne Doedens Te verschijnen: maart 2022.

Nieuwersluis

ligt aan de Vecht en is een pleisterplaats voor de schuiten die van Utrecht naar Amsterdam en omgekeerd varen. De Fransen die met de bisschoppen van Keulen en Munster en de koning van Engeland in het jaar 1672 Nederland overstroonden, wilden bij Nieuwersluis posities innemen, maar de Hollanders waren hen echter net voor. In de maand mei van het jaar 1673 was de prins van Oranje stevig in de weer om de grenzen tegen de Fransen te versterken, want die maakten aanstalten om zich in Nieuwersluis te gaan nestelen, maar dit mislukte. Zijne Hoogheid, de heer prins van Oranje, bezocht in die maand alle frontplaatsen van het land om na te gaan of ze goed verdedigd waren. De prins van Condé, Luxemburg en d'Anjou troffen uitgebreide voorbereidingen om de een of andere frontpost met geweld in te nemen en zo Holland binnen te dringen. Daarbij leken zij vooral Muiden en Weesp op het oog te hebben, want daarachter lag de grote buit Amsterdam dat hen zeer aantrok. In het vooruitzicht daarvan dansten de officieren en soldaten om die buit. Verscheidene Franse troepen vertoonden zich bij Weesp.

Zelfs kwam Condé met de hertog van Anjou en een groot aantal officieren naar de Hinderdam, het leek alsof ze daarop een aanval voorbereidden. Ze bleven daar echter niet lang. Het gevolg was wel dat de staat niet alleen de fortificaties bij Weesp, maar ook andere posten uitermate liet verbeteren. Ook verzond Zijne Hoogheid marsorders voor burgers en boeren, met de opdracht zich naar een aangewezen rendez-vous te begeven. Tevens beval Zijne Hoogheid kolonel Stokheym om bij Nieuwersluis posities in te nemen, omdat velen van mening waren dat de Fransen eveneens van plan waren daar een versterking aan te leggen, om des te beter via Weesp naar Amsterdam op te kunnen rukken.

Op 13 mei begaf de genoemde kolonel Stokheym zich met zestienhonderd man terstond daarheen, vergezeld door duizend boeren om graafwerk te doen. Zonder talmen ging de spa de grond in, en het werk vorderde zo snel dat binnen twee dagen een nieuwe schans was opgeworpen, perfect in orde en goed bestand tegen alle vijandelijke geweld. Voor verdere bescherming werden elf uitleggers [wachtschepen] daaromheen in de Vecht geposteerd en onverwijd kanonnen op de schans geplaatst. Kolonel Palm stelde vanaf Uithoorn tot in Wilnis en Demmerik [een buurtschap bij Vinkeveen] wachtposten in waardoor Holland als door een muur werd beschermd. De Franse haan maakte geen kans, hoe hevig hij ook kraaide. De Fransen raakten door deze wachtposten sterk gedemoraliseerd.

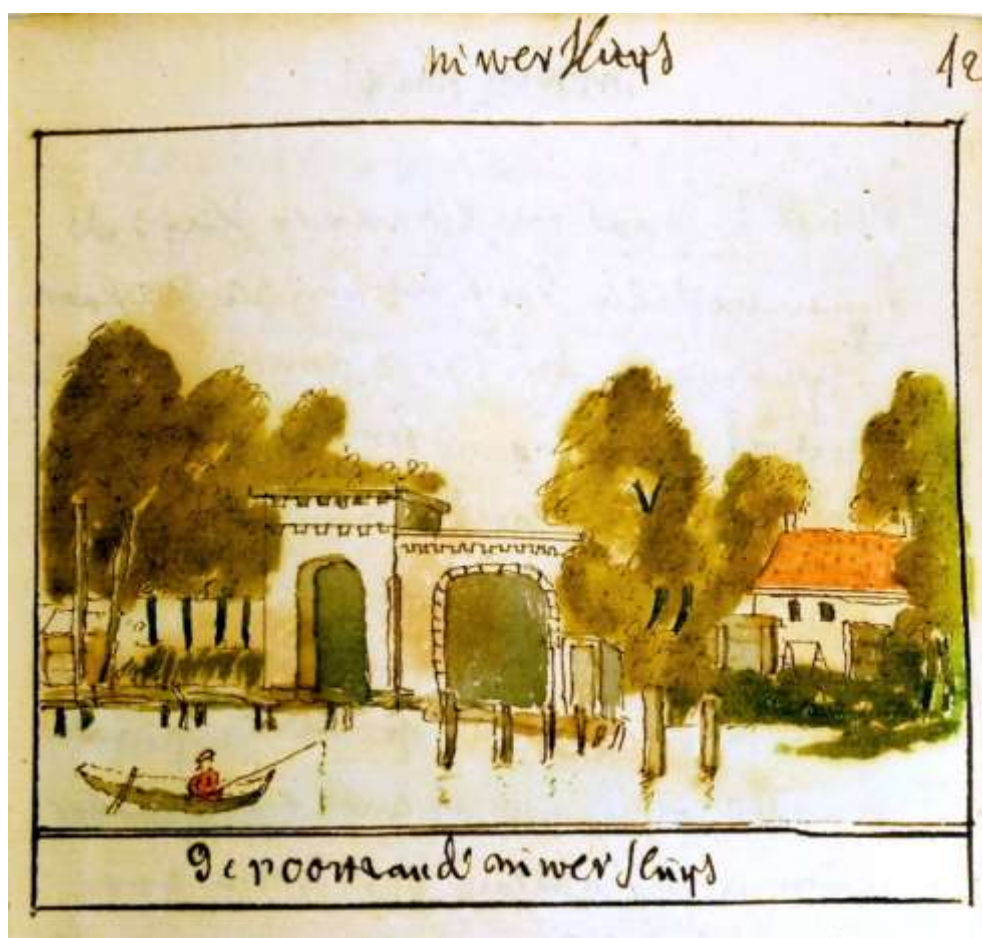


Het Huis Kronenburg voor zijn verwoesting. Uit Schoemakers manuscript over 1672

Om evenwel de moed niet geheel en al te verliezen, kwam de hertog van Luxemburg met drie- of vierduizend man uit Utrecht naar Breukelen, met het plan om de onzen daar te verslaan. Maar toen hij de goed van troepen voorziene verdediging zag, durfde hij niets te ondernemen. Hij nam sterke posities in Breukelen in, ook op het Huis Gunterstein, waarop zich kort tevoren driehonderd Fransen hadden teruggetrokken. Ze werden gevolgd door [de Hollandse] kapitein Toutlemonde met honderdvijftig man die door de Fransen binnen schootsafstand waren gelokt. Ze werden zwaar onder vuur genomen, er sneuvelden vier man, de rest moest de aftocht blazen. Om dat veilig te laten verlopen, bleef de kapitein bij de brug [over de Vecht bij Breukelen] de wacht houden tot al zijn mannen waren overgestoken. Toen hij de planken van de brug in het water wilde gooien, werd hij in de rug geschoten, zijn sergeant tilde hem op en men bracht hem naar Amsterdam om daar te genezen.

Dagelijks waren er nieuwe schermutselingen, maar die van Nieuwersluis brachten het er het beste vanaf. Alle gereformeerde officieren werden vanuit Den Haag daarheen gestuurd, met de opdracht deze nieuwe post bij Nieuwersluis goed te verdedigen, zodat de Fransen daar niets konden uitrichten. Men hield daar immers voortdurend goed de wacht en was alert op Franse aanvallen. De oprichting van een post bij Nieuwersluis bracht de Fransen danig in verlegenheid, zodat ze niet wisten hoe de zaken aan te pakken. Men was bang dat Breukelen het doel [van de Staatse troepen] was en verschanste zich daar.

Holland spiegelde zich aan de andere provincies [met name Utrecht, Gelderland en Overijssel] en wilde zichzelf niet even lafhartig zonder slag of stoot aan de vijand overgeven, hoewel de vijand in het begin van 1673 met zijn gigantische strijdmacht Holland wilde aanvallen. Door de zegen van de Heer werd dat fraaie plan verijdeld, met name door sterke, goed bemande posities in te nemen op centrale plekken als Nieuwersluis, Muiden, Weesp, Uitermeerse Sluis, Hinderdam, Kronenburg, Oudewater, Nieuwpoort, Schoonhoven, Gorinchem, Loevestein, Wilnis, Uithoorn, Woerdense Verlaat, Nieuwerbrug en Woudrichem, vanaf de Zuiderzee tot over de rivier de Waal.



Nieuwersluis in het manuscript over 1672 van Schoemaker.

Al die plaatsen kregen een stevige bezetting, maar Nieuwersluis in het bijzonder. De sluis daar werd rondom van schansen voorzien – dat heb ik toen zelf gezien – en er werd een schans aan de overzijde van de Vecht opgeworpen. De wegen aan beide zijden van de Vecht tot halverwege Breukelen, waar de verste Hollandse post was, waren goed verdedigd met blokkades, loopgraven, valkuilen, voetangels, putten, (Friese) ruiters [obstakels] en andere middelen om de vijand afbreuk te doen en tegen te houden. Bovendien stond er ook nog een zeer aanzienlijke batterij in een veldschans, omringd door een perfecte reeks uitspringende hoeken, extra versterkt om goed verdedigd te kunnen worden. Aan de ene kant van deze goed van schansen voorziene wegen, was alleen maar water te zien en aan de andere kant moerassig land. De natuurlijke situatie maakte samen met de door de mens opgeworpen versterkingen de plek volledig onneembaar.

Heel Holland werd [vanaf de Vecht rond Nieuwersluis] ontoegankelijk, op voorwaarde dat er een passend en loyaal garnizoen gelegd bleef. Al op 17 mei werd de plaats opengesteld en mocht men, mits voorzien van een valide paspoort, allerlei lijftocht daarheen brengen en openlijk verkopen, dat zorgde voor een ongelooflijke aanvoer van allerlei goederen, en ook nog niet eens duur.

Toen men alles gereed had, werd er vanuit Nieuwersluis hevig op Breukelen geschoten, wat door de Fransen met hun geschut beantwoord werd. Daardoor sneuvelden er aan beide kanten nogal wat mensen. De situatie verslechterde zodanig

voor de twee partijen dat men het schieten moe werd en voortaan vooral de eigen post verdedigde. De Fransen waren echter buitengewoon geschokt toen zij 's nachts van de (Hollandse] kant niet alleen veel gewone soldaten maar ook heel veel dode en gewonde officieren zagen binnenkomen. Zij die zwaargewond waren door spiesen werden meteen in een paar kuilen gegooid en met aarde bedekt. Het Franse verlies werd op wel zeshonderd man geschat, onder wie veel regimentstroepen, het beste krijgsvolk van de Franse koning hier te lande. Dat was dus het zwaarst getroffen [onderdeel]. Behalve de dertig gewonde officieren van de vorige dagen, werden nu ook nog eens vijftien doden naar Breukelen gebracht, onder wie twee aanvoerders van regimenten. Op deze wijze bleef Holland aan deze kant van de Vecht samen met een groot gedeelte van het Sticht Utrecht gevrijwaard van de Franse moordbranders. De vijand hield zich toen voor het eerst enigszins koest.

Breukelen

Een zeer aangenaam dorp aan de Vecht tussen Nieuwersluis en Maarssen, dat ook in Franse handen was gevallen, want het behoorde tot het Sticht. De Fransen hebben zich hier met kanonnen en een sterk garnizoen verschanst. De inwoners van de dorpen langs de Vecht werden bijna een volledig jaar door de Fransen geteisterd met zware inkwartieringen, brandschattingen, heffingen en voortdurende wisselingen van troepen, als gevolg van het heen en weer trekken van de strijdende partijen. Ze raakten tot op het bot uitgemergeld. Als reactie op de Staatse versterkingen bij Nieuwersluis wierpen de Fransen bij Breukelen twee schansen op, de ene aan de oostzijde en de andere aan de westzijde van de Vecht. Ze presten boeren uit Gooiland en Amersfoort om eraan te werken. Die werden niet alleen met geweld en klappen naar hun werk gedreven, maar ook 's nachts als krijgsgevangenen in de kerk van Breukelen opgesloten, omdat men bang was dat ze anders zouden weglopen om de dwangarbeid te ontgaan. Deze arbeiders, moe en nat van de ganse dag werken, zaten 's avonds koud en nat bij elkaar, zonder vuur [om zich bij te warmen]. Daarom staken zij noodgedwongen de stoelen en banken uit de kerk en alles wat ze aan brandbaar materiaal konden vinden in de brand, om zich te verwarmen.

De Fransen hadden in en om het dorp Breukelen een legerplaats ingericht en er hun tenten opgezet. Ze braken daarvoor wel ongeveer honderd huizen af en verbrandden of vernielden die. Intussen kwam daar nog bij dat de arme inwoners hen van alle levensbehoeften moesten voorzien, ook van hooi en haver voor hun paarden. Bovendien werden ze beroofd van hun vee, koeien, paarden en koren, eigenlijk van alles, want nauwelijks was de ene stropersbende vertrokken of de andere arriveerde al, want deze roofvogels waren voortdurend in actie. Zodra ze dachten dat er iets te halen viel, deden ze dat, zodat de plattelandsbewoners en dorpingen hier nauwelijks te eten hadden.



Loenersloot in het handschrift over 1672 van Schoemaker

Voordat Zijne Hoogheid de post bij Nieuwersluis had betrokken, waren er in de herenhuizen [in Breukelen] maar vijftig of zestig man ingekwartierd, maar na zijn komst werden er vele honderden in deze huizen gelegerd. Wanneer troepen van dit grote garnizoen 's nacht een geruchtmakende daad wilden stellen door te gaan branden, roven of plunderen of iets anders te ondernemen, dan kwamen er 's avonds benden uit Utrecht die door de aartsmoordenaar Luxemburg waren gestuurd om de anderen bij deze gruwelen dapper bij te staan.

Als ze een schelmstuk gingen ondernemen waren ze bandeloos van vreugde. Wanneer een inwoner van Breukelen, al was het alleen maar om het eigen leven en bezit te beschermen, zich ook maar enigszins tegen de gewelddadigheden wilde verzetten, werd hij meteen neergeschoten of zo onbarmhartig geslagen dat het meelijwekkend was om te zien. Dat leidde ertoe dat de meeste ingezetenen om hun leven te redden en wat minder ellende te hoeven ondergaan, alles verlieten en het dorp ontvluchtten.

Kronenburg

Een heel oud kasteel, gelegen aan de Vecht bij Loenen. Op bevel van Zijne Hoogheid en door ijverige inspanningen van de heren regenten van de stad Amsterdam waren hier twee compagnieën gelegerd, samen 130 man sterk, onder de kapiteins N. Bouman en Cornelis Witsen, om de aanvoer van hooi en turf naar Utrecht te belemmeren, alsook om Nieuwersluis van schansen te voorzien en daardoor meester van de Ronde Venen te worden. [Deze naam slaat op de vorm van het door turfwinning en inpoldering verkregen gebied]

De Fransen in Utrecht merkten dat dit huis [dicht bij] Loenersloot ligt - waar om dezelfde reden enige Staatse troepen waren gelegerd - en dat beide kastelen in

Hollandse handen waren gebleven, waardoor [hun toevoer] half geblokkeerd was. Ze besloten daarom een stevige aanval op beide kastelen te ondernemen om ze zo mogelijk te veroveren.

Daarop trok de hertog van Luxemburg op 1 augustus in eigen persoon uit Utrecht met vijftienhonderd Fransen en een heel zwaar kanon dat geplaatst was op de door hen genomen Amsterdamse waterschuit voor brouwers, samen met nog twee kleine geschutstukken. Die plaatsten ze de volgende morgen op de dijk voor Kronenburg, achter een batterij die ze inderhaast hadden opgeworpen.

Met die drie stukken schoten ze zo hevig op het dak en de bovenkant van de muren waarachter de belegerden zich hadden verscholen die met hun musketten veel vijanden neermaiden, dat het kasteel ongeschikt werd er nog langer in te verblijven. De manschappen die binnen waren werden genoodzaakt naar beneden te gaan en zich terug te trekken in de kelders. Vanuit vensters juist boven het maaiveld begroetten ze de naderende vijanden zo heftig [met kogels] dat er ruim honderd sneuvelden en er wel twee schuiten met gewonden werden afgevoerd.

Bouman, die als oudste kapitein het bevel over het huis voerde, zag hoe hevig de vijand aandrong en dat er geen ontzettingstroepen te verwachten waren, dat zijzelf geen geschut hadden en dat bovendien het kruit begon op te raken. Hij sloot een overeenkomst met de vijand, ging zelf naar buiten en capituleerde.

Toen hij echter samen met de vijand weer het kasteel wilde binnengaan, trof hij een gesloten deur aan, omdat kapitein Witsen besloten had om het huis tot het laatst toe te verdedigen. De Fransen riepen echter dat de commandant had gecapituleerd en het kasteel had overgegeven en dat, als zij [die binnen waren] dat niet wilden doen, zij dan allemaal zouden worden opgehangen. Toen de soldaten dat hoorden smeten ze in de kelder de geweren op de grond en weigerden nog langer kapitein Witsen te gehoorzamen.

Daarop drong de vijand door tot op het voorplein waar ze de deur met bomen [als stormrammen] open beukten. De hele bezetting werd krijgsgevangen gemaakt en naar Utrecht gebracht. Het huis werd opgeblazen. Daarvoor werd mede de ongeveer zestig pond kruit gebruikt die ze [in het huis] hadden aangetroffen.

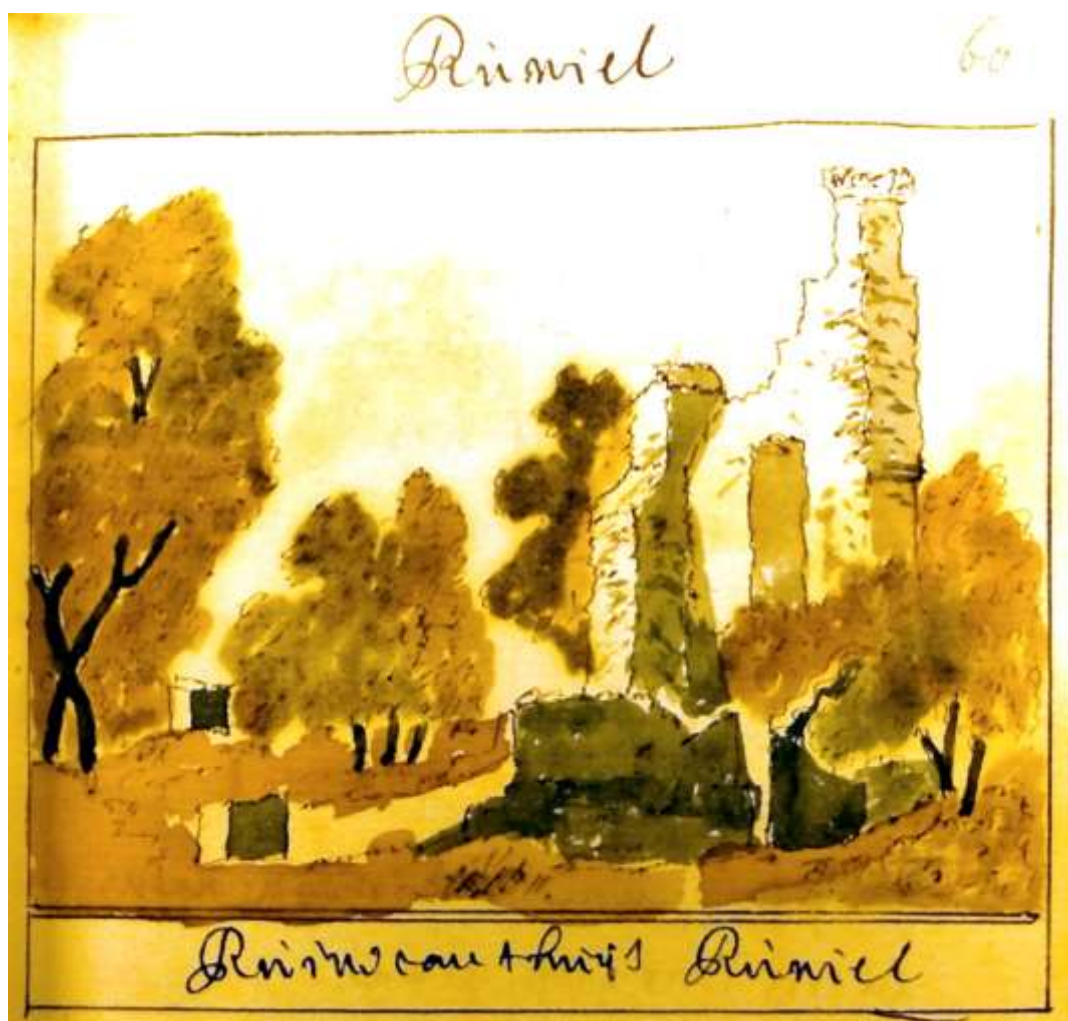
Vanwege het overgeven van dit sterke kasteel moest kapitein Bouman dagelijks veel hoon ondergaan van de Fransen. Hij trok zich dat zo aan dat hij daardoor, zegt men, in de gevangenis is overleden, temeer daar hij zag dat de dapperheid van kapitein Witsen door de Fransen zeer gewaardeerd werd.



Hilversum in het handschrift over 1672 van Schoemaker

Loenen

Nadat de vijand Kronenburg had ingenomen, vielen zij het dorp Loenen aan. Daar hielden ze twee dagen vreselijk en gewelddadig huis. Aan roven, brand stichten en plunderen was geen gebrek. Ze pakten met hun wrede handen ieder die niet snel genoeg kon ontkomen, zo hardvochtig als ze maar konden. Oud of jong, van welk geslacht dan ook, niemand ontkwam eraan, overal waren hun bloedige handen zichtbaar. Nadat de vijand al schandalig was omgegaan met de bezetting van Kronenburg, kwam het ook hier tot een uitbarsting van grof geweld. Ze behandelden de plattelanders uit de omgeving onmenselijk.



Ruwiël in het handschrift over 1672 van Schoemaker

Ruwiël

Een oude ridderhofstad, gelegen aan de Vecht, onder het verwoeste Huis Ter Aa. Het is een leengoed van het Sticht Utrecht [en viel onder de bisschop]. Het geslacht Ruwiël is echter lang geleden uitgestorven. Deze ridderhofstad was al bekend in het jaar 1300. In 1353 gaf bisschop Jan van Arkel zijn maarschalk opdracht om het slot Ruwiël met kracht aan te vallen. Nadat de maarschalk dit bevel ontvangen had, voerde hij het uit en werd het kasteel in meerdere aanvalsgolven bestormd en uiteindelijk gedwongen zich over te geven. De bewoners van de burcht hadden deze belegering aan zichzelf te wijten. Ze leefden immers van het beroven van de plattelandsbevolking in de omgeving die heel veel last had van deze lui.

Zo werd bisschop Jan van Arkel van Utrecht meester van deze ridderhofstad. Hij verkocht deze bezitting in het jaar 1352 [1353] aan de heer [Wouter II] van Mijnden, aan wie hij de leenakte van heer Gijsbrecht van Ruwiël overdroeg, de laatste van diens geslacht. Zo kwam deze ridderhofstad aan Van Amstel van Mijnden. De eerste beschreven houder van de titel zou ridder Wouter [II] van Mijnden [1345-tussen 1423 en 1427] zijn. Van diens naam wordt melding gemaakt in 1363 en 1387. Hij trok met hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, in 1396 op tegen de Friezen en was in

1424 nog in leven. Hij werd dus heel oud. Als gezegd kocht hij het huis en het landgoed Ruwiel. Zijn echtgenote was Jutte [Judith] van Culemborg, dochter van ridder Hubert van Culemborg.

Nadat Wouter was overleden, werd zijn [klein]zoon Amelis [IV] van Mijnden heer van Kronenburg, Ruwiel, Engelen en Vlijmen. Die werd in 1458 met deze heerlijkheid beleend, met als getuigen Evert Tryse van Strowyn en Gerrit van Zuylen van Blickenburg tot Amersfoort, op 26 oktober 1456 [1458]. Ruwiel is lang in bezit van deze familie gebleven. Deze ridderhofstad, ontdekte ik, zou gebouwd zijn in 1265, zoals dat beschreven is door de genoemde heer Gijsbrecht.

In het jaar 1672 is dit huis, als deel van het Sticht, ook in de handen van de Fransen gevallen, die daar zeer wrede daden begingen. Toen ze in 1673 moesten vertrekken, lieten ze stinkende uitwerpselen achter, want op 21 juli staken ze dit huis in brand en verwoestten het zodanig als het hier is afgebeeld. Tegenwoordig ziet men daarom niet meer dan puinhopen. Ze koelden hun woede zonder tegenstand te ontmoeten; in Ameide hadden ze mooi klop gehad.



Landschap ten noorden van Utrecht. Kasteel Zuilen. Foto Anne Doedens

Gunterstein

Ook dit heerlijk slot kon niet aan de Fransen ontkomen. Ze gingen maar door. Overmeer, Nijkerk, Barneveld, het huis van de heer Van der Weert, het Huis Ter Aa, het Huis Ruwiel. Langs de Vecht en boven Utrecht mocht niets gespaard blijven, alles moest op bevel van de moordbrander Luxemburg worden vernield.

Nijenrode

Een oud adellijk huis, gelegen aan de Vecht. Het is een excellent, zwaar gebouw, met muren van wel drie voet dik, dat kan men vandaag de dag nog aan het gebouw zien. De Fransen hadden zich achter en tussen die zware muren en op het binnenplein achter de poort zeer sterk verschanst, in een halvemaanachtige vorm. Vanwege het voordeel dat zij daarvan genoten, hadden ze de eigenaar of de bewoners beloofd deze buitenplaats bij hun vertrek in stand te houden en niet te vernielen. Aanvankelijk hielden ze loyaal hun woord. Totdat de Staatse bezetting van het nieuw versterkte fort

Nieuwersluis hen zo geweldig in het nauw bracht dat ze uiteindelijk gedwongen werden zich terug te trekken.



Breukelen in 1660. Handschrift 1672 Schoemaker

Uit vrees dat de verder oprukkende Staatse troepen de voordelen van Nijenrode zouden gaan benutten, bliezen ze het huis eerst voor een deel op en staken daarna de brand erin, zodat het tot de grond toe door het vuur werd verteerd.

Vreeland

Een dorp in het Sticht Utrecht, aan de Vecht, het zuchtte daarom ook onder het Franse geweld. In het jaar 1673 kwamen twaalf Fransen uit Utrecht naar Vreeland met de bedoeling om de klokken uit de toren te halen en mee te nemen, zoals ze dat ook al in verscheidene andere dorpen hadden gedaan. Een boer bij de Hinderdam sloeg alarm waarop kapitein Kolbeem met zestien vrijwillige musketiers in een schuitje de vijand tegemoet voer. Toen hij in Vreeland kwam trof hij deze klokkendieven aan toen ze bezig waren de klokken in hun schip te laden. De Hollanders vielen de vijanden aan die door weg te rennen probeerden te ontkomen. Men zat ze echter zo op de hielen dat ze er zes moesten achterlaten die samen met de klokken naar Weesp werden gebracht.

Maarsse

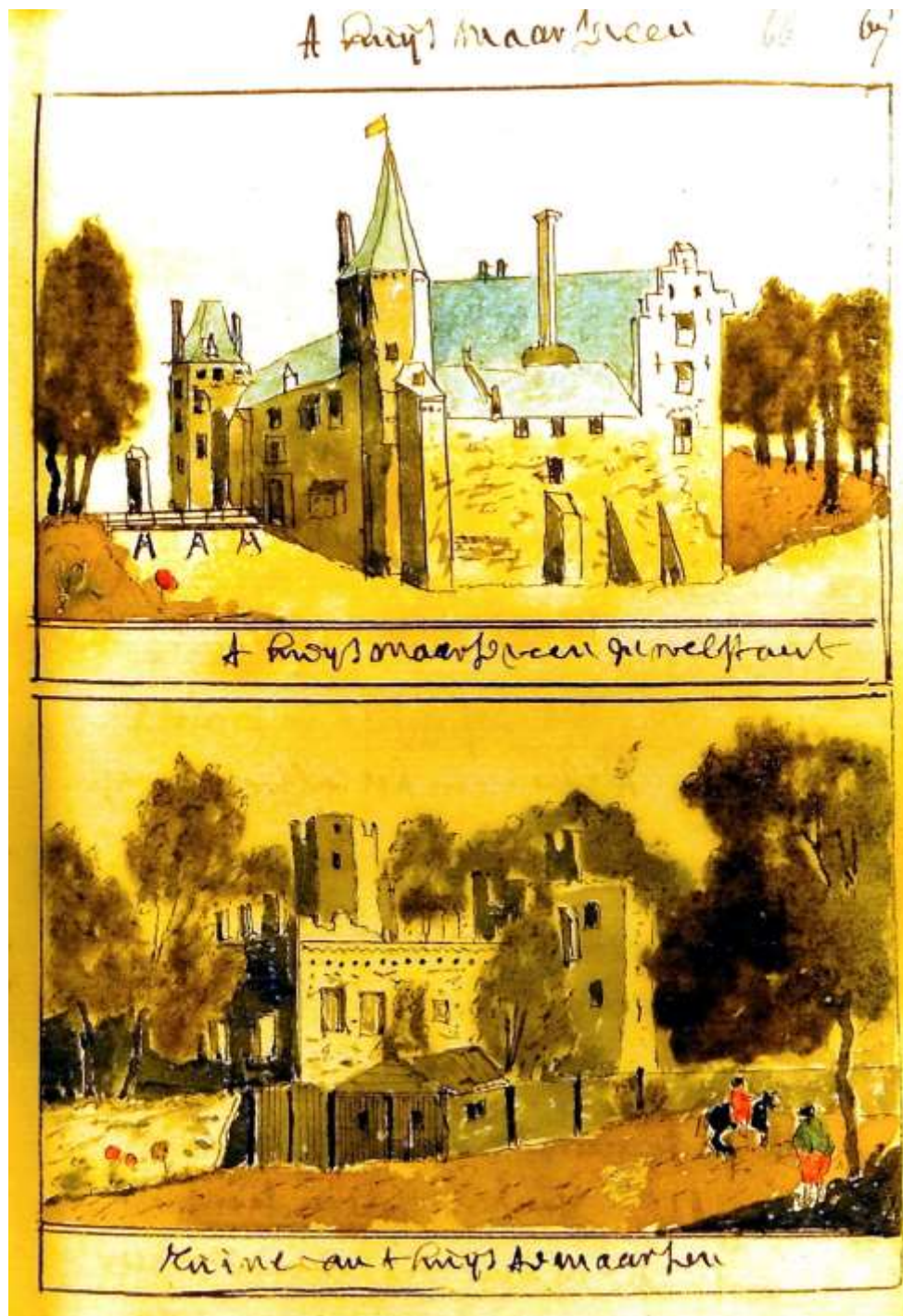
Een deftig dorp, gelegen in het Sticht Utrecht, aan de Vecht, ongeveer twee uur van Utrecht. Het ligt in een mooi landschap, maar er wonen daar veel joden uit Amsterdam. Het dorp is erg oud. In de lijst van Utrechtse goederen werd het Marsua of soms Marsa genoemd. Het is leenroerig aan het Sticht Utrecht; het Huis te Maarsse geldt nog steeds als een erkende ridderhofstede, volgens de lijst van de drie standen van Utrecht van 27 oktober 1536, op grond van de leenbrief van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden van 20 maart 1512.

Mijn zeer goede vriend Klaas Butyn, met wie ik verscheidene reizen maakte, zegt: 'het slot is lang geleden gebouwd door meester Steven, die aan zijn goud en schatten meer hechtte dan aan zijn dierbare leven toen een muitende bende uit Utrecht hem uit wraak kwam aanvallen en hem zijn eigen bloed liet proeven. Hij die zijn geldzucht niet kan bedwingen, betaalt daarvoor dikwijls met de dood'.

De heer Steven van Nijveld [Steven van Zuylen van Nijvelt de Jonge] verbouwde het kasteel. Tijdens een onrustige periode in de Nederlanden [de Gelderse Oorlogen] verbood hij een soldaat in zijn vijver te vissen. Daarop kwamen enkele andere soldaten in actie, onder wie een zekere Christoffel Langius, die het slot aanvielen en het overweldigden. Niettegenstaande hij grootmeester [landscommandeur] van de Duitse Orde was, werd hij toch vermoord [in 1527]. [...]

De parochiekerk aldaar had in de roomse tijd Pancras als beschermheilige en viel onder het aartsdekenaat van Utrecht. In die kerk waren een altaar en een kapel gewijd aan de aartsengel Michael. Ook was er een kapel voor een wekelijkse mis, bij de altaren van de heilige maagd Maria en de goedgeefse heilige Nicolaas.

In het jaar 1672 kwam dit dorp evenals de rest van het Sticht in handen van de Fransen, die hier, evenals in andere dorpen, verschrikkelijk hebben huisgehouden, de inwoners in het verderf stortend door voortdurende inkwartieringen, opgelegde schattingen en eenmalige afpersingen. Het kasteel heeft er tot 1672 gestaan toen de moordbranders, anders gezegd de kwaadaardige Fransen, dat voorname slot in brand staken en het op die manier verwoestten. De restanten ervan worden hier getoond. Naderhand zijn ook deze ruïnes afgebroken en tot de grond toe geslecht en de funderingen uitgegraven. In

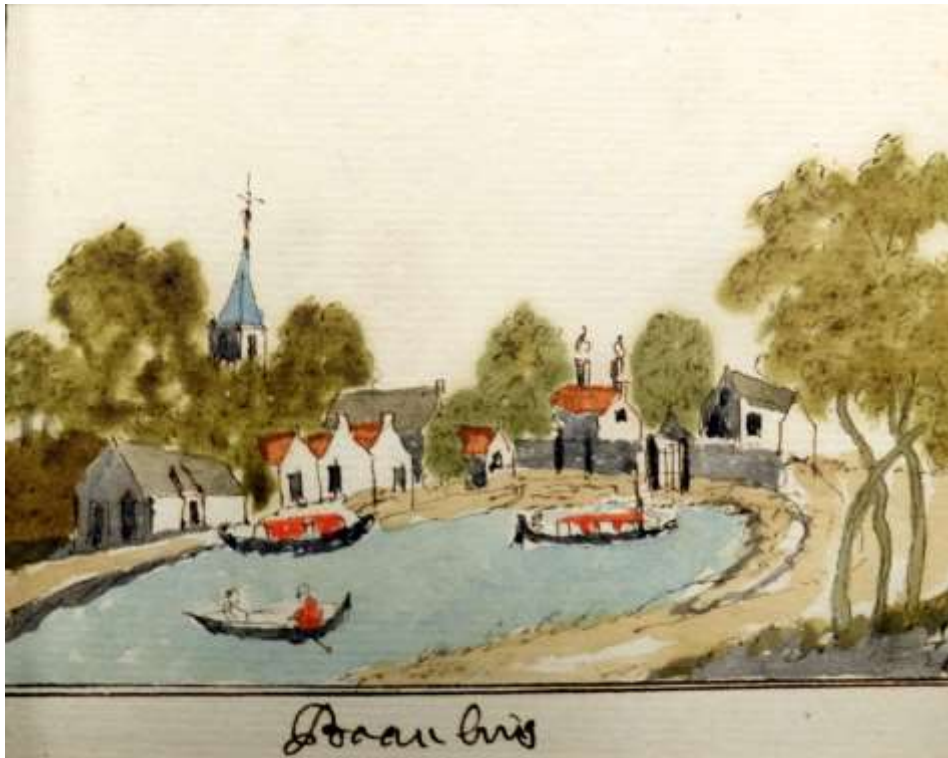


Kasteel Maarsen, voor en na de verwoesting. Handschrift Schoemaker 1672

plaats daarvan vindt men er nu een zeer fraaie hofstede, Huis Ter Meer geheten, die leenroerig is aan het Sticht Utrecht [gebouwd in 1710].



Twee afbeeldingen van Utrecht uit het manuscript over 1672 van Schoemaker



Baan brug
Baambrugge. Handschrift Schoemaker 1672



Loenen
Loenen. Handschrift Schoemaker 1672



Abcoude. Handschrift Schoemaker 1672



Kasteel Abcoude, voor de verwoesting. Handschrift Schoemaker 1672



Nijenrode, voor de verwoesting. Handschrift Schoemaker 1672



Het dorp Maarsse. Handschrift Schoemaker 1672.

Westbroek

Het dorp heet zo omdat het ten westen van Utrecht ligt, in tegenstelling tot Oostbroek aan de andere kan van de stad, waar de Fransen ook meester waren. Nederlandse troepen hadden al met kleine vaartuigen en andere schuitjes met kleine kanonnen een tocht gemaakt naar Breukelen en de daar opgeworpen schans kapot geschoten, waarna ze aan wal gingen en een paar Franse versterkingen vernielden. Maar ze hadden ook zelf schade opgelopen, er waren verscheidene gewonden gevallen die naar Amsterdam werden gebracht. Ook stierf een konstabel door het ontploffen van een kanon. Kort hierna voeren ongeveer honderd man met sloepen en roeiboten vanuit Nieuwersluis achter Breukelen om naar Westbroek, waar de Fransen verscheidene borstweringen hadden opgeworpen. De Hollanders troffen daar een slapende schildwacht aan die van het leven werd beroofd. Daarna viel men in stilte, zonder dat ze gealarmeerd werden, de negentig man sterke vijand aan, die ze allemaal in het gras [lees: stof] deden bijten. Met achterlating van vijf doden en twee gewonden keerden ze met goede buit en geroofde goederen terug naar hun post in Nieuwersluis.



Penning met afbeelding van Schoemaker. Teyler's Museum Haarlem



Afbeelding van De Bilt uit het manuscript over 1672 van Schoemaker



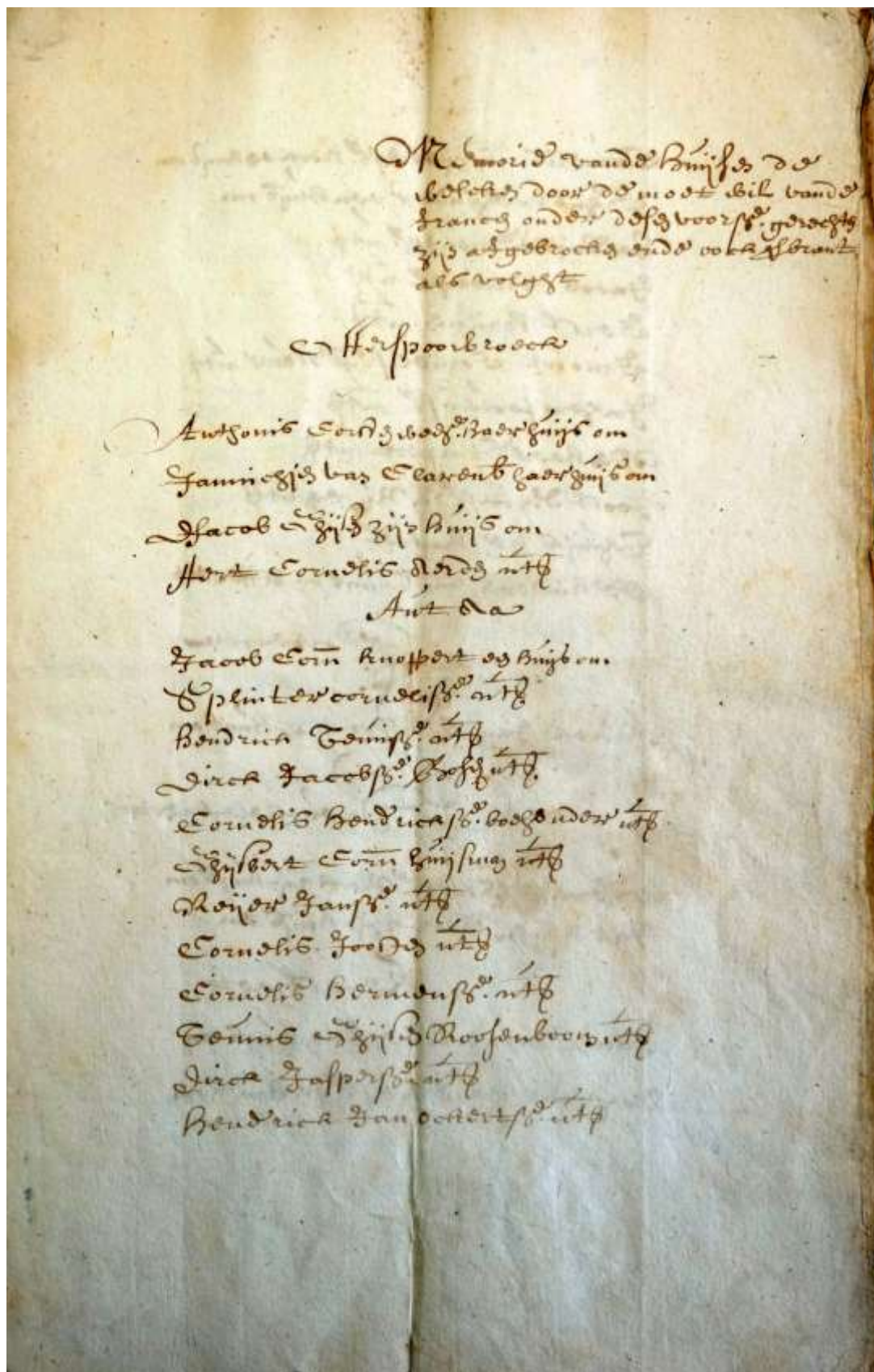
Afbeelding van Maartensdijk uit het manuscript over 1672 van Schoemaker



Afbeelding van Nigtevecht uit het manuscript over 1672 van Schoemaker



Afbeelding van Waverveen uit het manuscript over 1672 van Schoemaker



Eerste blad van de lijst met verwoeste en beschadigde woningen in Breukelen

voor een groot goddelijk door de Franschen afgebrandt, om meer oop-
mingd voor de nakomende Eeuw te geven, sodanig was de Saacke:
Eerst zijn wij door de Fransche genveruue goloogen op Nidurode, en
darna door Marquis de Gouli (de Brist godatheit den 5 Sept. 1672)
gebrandtschat om binnen 4 dagen tijdt 10 Schoepen Noij, oek van 20
Voeder tot Nijtrocht te looveren, op bijgvoogde Straffen, dat de Schout
gevangen en t gantsche dorp geplündert en gebrandt found worden.
maer daer t ongeoorloft was den vijandt tevoor te zonden, en wij te
strecht vielden door de bovengemelde Nijtkloggen, genaemt d' Amstelsche
galijde, streeck 27 man, en gecommantteert door Cap^t. Spelt, daer was gods
coter raadt, als wel te wachen, en nauwd serge dragon, om door gods
fransche opvallen te word, gelijk door 2 Comp^{te} onser Heijrlied
ten voorsche. dijn de gewaecht vieldt.
middeldrwyld, d' onloggond dorpen, meijdrocht, Wilnis en Vincken-
voen, lagen met fransche Sauegarden, en t was onmogelijc den
Cloch te roden, of t wiert door de fransche gehoort, maer wij hebbe
noch Sondag, noch Boedagen pluynt, oft onder gods loyen wiert
de dienst waargenomen ter gewoondlyke uide, wijse en plaetse.
Doch de fransche, door quaddtwillig gehaelt en aangeport, zijn te
laefen 400 streeck door Bruchelen gekomen, duld hebben te d' Em-
mink en wilnis comende sig voor een goddelik verspreyt na Vincken-
voen, daer veel vieldallen tooverijdt zij, en voor een goddelik
na de meijdrocht, om wagreen en Botshok van t oosten en west
te gelijk een te doen.

Bete

Begin van de aantekening van ds. Selijns over de aanslag op Waverveen



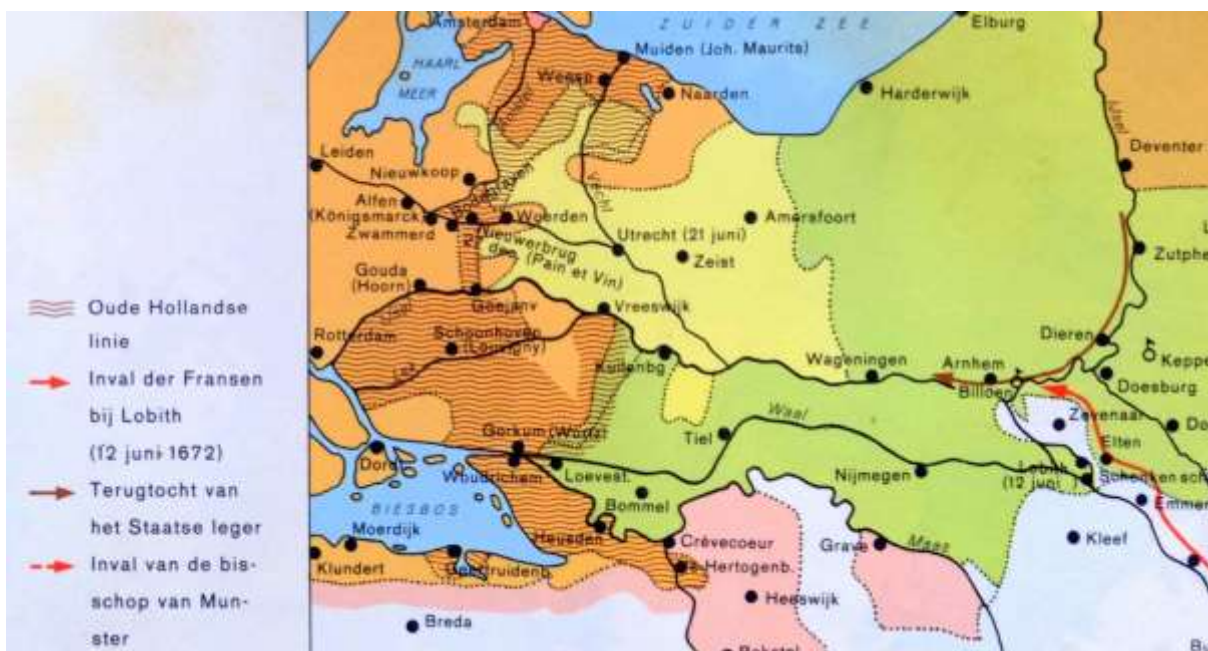
Afbeelding van Weesp uit het manuscript over 1672 van Schoemaker

Bijlage 2: kaarten

Kaarten, te gebruiken voor de expositie met de routes van de troepen van Lodewijk XIV en de Oude Hollandsche Waterlinie in de omgeving van De Bilt: natekenen!



Het Rampjaar in de kernen van De Bilt



Notenapparaat

-
- ⁱ S.C.J Jessurun – ten Dam – Ham, *Utrecht in 1672 en 1673* (dissertatie Utrecht 1934) 15v.
- ⁱⁱ ‘Historische aantekeningen 1672’. In: *Kroniek van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, jg. 31, zesde serie, deel 6 (Utrecht 1875) 599-638, m.n. 608.
- ⁱⁱⁱ ‘Verhaal van het gebeurde bij de overgave der stad Utrecht in 1672’. Handschrift coll. Van Hilten, afgedrukt in: *Kronijk van het Historisch Genootschap* Utrecht, XXIV (1868), 208-265 en 288-292. Over Gerobulus: 242-244,
- ^{iv} *Idem*, 246.
- ^v *Idem*, 245.
- ^{vi} Booth noemt Gerobulus uitdrukkelijk als muntmeester. J.A. Grothe ed., ‘Dagelijksche aantekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673, gehouden door mr. Everard Booth.’ In: *Berigten van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, tweede serie, deel II/1 (Utrecht 1857) 2. Lies Haan Beerends meent, dat het zou gaan om de hierna genoemde Samuel Martens. Zij noemt hierbij geen bron; de naam Samuel komt niet voor bij Martens. Mw. Haan zag kennelijk Booths dagboek over het hoofd, waarin uitdrukkelijk staat dat het de muntmeester was die contacten met de Franssen onderhield. Cf. Lies Haan-Beerends, ‘1672, ook voor De Bilt een veelbewogen jaar’. In: *De Biltse Grift*, maart 1998, 2-6, m.n. 4.
- ^{vii} Martens, 604.
- ^{viii} Booth, 17.
- ^{ix} Martens, 604.
- ^x B.V., *Kort Verhaal van de nare en zeer beklagelyke toestand der provincie en Stad van Utrecht ... in de Jaaren 1672 en 1673* (Utrecht 1757) 52.
- ^{xi} *Idem*, 610.
- ^{xii} Utrechts Archief, 34-41, notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, 190, notaris Anthony Nicolaas Keppel, minuten 1718-1743 (U164a002, 1716-1729)
- ^{xiii} Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (Breukelen), inv. nr. 1033, archief van het gerecht Oostveen, 1639-1811, 1. 12 juli ‘Is goet gevonden tot betalinge van de sauvegarde ider huys te quotiseren’.
- ^{xiv} *Tweede deel van het Ontroerde Nederland* (Amsterdam 1676) 243.
- ^{xv} *Opregte Haerlemsche Courant*, 1 september 1672.
- ^{xvi} Afbeelding Utrechts Archief, nr. 21602.
- ^{xvii} *Kort Verhaal*, 58v.
- ^{xviii} *Kort Verhaal*, 77, 80.
- ^{xix} *Vervolg van 't Verwert Europa van de heer Petrus Valkenier* (2^e dr., Amsterdam 1742) 499. . (Eerste druk 1688).
- ^{xx} *Opregte Haerlemsche Courant*, 29 oktober 1672.
- ^{xxi} Booth, 45.
- ^{xxii} Booth, 52.
- ^{xxiii} Booth, 47.
- ^{xxiv} Booth, 72.
- ^{xxv} Booth, 104. Merkwaardigerwijs staat de grote buitenplaats Aquila wel afgebeeld op een kaart van omstreeks 1690-1696 van de hand van Nicolaas Visscher, naast Eijckenstein (Gerobulus) en Toutenburg, aan het begin van de Dorpsweg. Zie ook: A. Doedens, ‘De dorpen van Maartensdijk op oude kaarten’. In *St. Maerten. Tijdschrift van de historische vereniging St. Maerten*, nr. 6 (juli 1991) 21v., m.n. 21.
- ^{xxvi} Petrus Valkenier, ‘t *Verwerd Europa ofte politijke en historische beschryvinge der waare fundamenten en oorsaken van de oorlogen en revolutiën in Europa, voornamelijk in en omtrent de Nederlanden zedert den jaare 1664, gecauseert door de gepretendeerde Universele Monarchie der Franssen* (2^e dr. Amsterdam, 1742) 364.
- ^{xxvii} *Verwerd Europa*, 463, 621, 631.
- ^{xxviii} *Vervolg van 't Verwert Europa*, 382.
- ^{xxix} Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (Weesp) GAW 28-1.
- ^{xxx} Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (Breukelen), inv. nr. 1002 (Gerecht Breukelen-Nijenrode 1569-1811), nr. 286.
- ^{xxxi} *Vervolg van 't Verwert Europa*, 247.
- ^{xxxii} Booth, 112.
- ^{xxxiii} *Vervolg van 't Verwert Europa*, 515. De [hertaalde] tekst luidt: ‘Kort hierna zijn omtrent 100 man [Hollandse troepen] in sloepen en roeischuiten van Nieuwersluis afgevaren en kozen hun weg achter Breukelen en Westbroek om, waar de Franssen verscheidene borstweringen hadden opgeworpen en de Hollanders een slapende schildwacht aantreffen, die ze doodden, en waarna ze zonder enig gerucht of alarm te maken, omtrent 90 man van de vijand overvielen, die zij ook bijna

allemaal in het stof deden bijten. Ze [de Hollanders] hebben zich met rijke, buit door plundering verkregen weer naar Nieuwersluis begeven, met achterlating van vijf doden en twee gewonden. [...]

^{xxxiv} *Hollandtze Mercurius. Verhalende de voornaamste geschiedenissen voorgevallen in den jare 1673 tot 1674.* (Haerlem, 1674) 610. Merkwaardigerwijs werd dit boek uitgegeven door Pieter Casteleyn, die uik de uitgever van de *Opregte Haelrlemsche Courant* was.

^{xxxv} Booth, 115.

^{xxxvi} *Vervolg van 't Verwert Europa*, 327.

^{xxxvii} Selijns verslag is te vinden in: Regionaal Historisch Centrum Vecht en venen, Doop-, trouwe en begraafregisters, 1546-2004, 34.1.1. Zie ook: J. G. J. van Booma. "Tragedie in Waverveen. Ooggetuigverslag van de Franse overval op Waverveen in 1672, met enkele historische gegevens over deze plaats en over de persoon van de "verslaggever." In: *Jaarboek Oud-Utrecht* (1979), 113-128.

^{xxxviii} *Utrechts Archief*, toegang 76, Huis Zuilen, nr. 949.